

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Pověsti těšínského Slezska

Zbigniew Drózd

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

Pověsti těšínského Slezska

Zbigniew Drózd

Vedoucí práce:

PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí své bakalářské práce PhDr. Martě Ulrychové, Ph.D. za její rady, připomínky a nápady, kterými přispěla k vypracování této práce.

Obsah

1	ÚVOD	3
2	VYMEZENÍ TĚŠÍNSKÉHO SLEZSKA	3
	2.1 Historicko geografické vymezení	3
	2.2 Etnografické vymezení	5
3	POVĚSTI	7
	3.1 Definice pověsti.....	7
	3.2 Typologie pověstí.....	10
	3.2.1 Historické pověsti	11
	3.2.2 Místní (etiologické) pověsti	11
	3.2.3 Démonologické (numinózní) pověsti.....	11
4	STRUČNÝ PŘEHLED SBĚRU LIDOVÉ PRÓZY	13
	4.1 Vývoj sběrů lidové prózy v českých zemích.....	13
	4.2 Vývoj sběrů v horním Slezsku a na Těšínsku.....	23
5	TYPOLOGICKÁ KLASIFIKACE POVĚSTÍ	28
	5.1 Stručný přehled vývoje klasifikace ústní lidové slovesnosti. 28	
	5.2 Katalog Jana Luffera.....	32
6	KLASIFIKACE POVĚSTÍ TĚŠÍNSKÉHO SLEZSKA	33
	6.1 Přehled pověst'ových syžetů podle jednotlivých typů	33
	6.2 Analýza pověstí	52

6.2.1 Vodník.....	52
6.2.2 Poklad.....	53
6.2.3 Duch	54
6.2.4 Horní duch	54
6.3 Seznam zkratk	55
7 ZÁVĚR	56
8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	57
8.1 Prameny	57
8.2 Literatura.....	58
8.3 Elektronické zdroje	61
9 RESUMÉ	61
10 PŘÍLOHY	62

1 ÚVOD

Tato práce se zabývá analýzou pověstí těšínského Slezska. Konkrétně se zaměřuje na pověsti démonologické (numinózní), tj. pověsti, v nichž se setkáváme s nadpřirozenými jevy nebo osobami. Jejich typologická klasifikace je provedena podle nově vzniklého katalogu českých numinózních pověstí Jana Luffera (2011). Analýza byla provedena na základě dostupných publikací, vydaných jak na české, tak na polské straně těšínského Slezska.

Práce je rozdělena do následujících částí. Úvodní kapitola je věnována územnímu ohraničení těšínského Slezska. Následující vysvětluje pojem pověst jakožto důležitý žánr lidové slovesnosti. Stručný přehled vývoje sběru lidové prózy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku představuje čtvrtá kapitola. Na ni navazuje kapitola pojednávající o vývoji a vzniku klasifikačních katalogů. Těžiště práce spočívá v šesté kapitole, kde jsou pověsti řazeny do jednotlivých kategorií podle Lufferova katalogu, na jejichž základě byla analýza provedena.

2 VYMEZENÍ TĚŠÍNSKÉHO SLEZSKA

2.1 Historicko geografické vymezení

Zemské hranice těšínského Slezska (Śląsk Cieszyński) se téměř shodují s hranicemi někdejšího Těšínského knížectví, které se v letech 1289 - 1290 vyčlenilo z původně většího hornoslezského knížectví Opolského. Prvním samostatným těšínským knížetem a zakladatelem těšínské piastovské linie se stal Měšek I., který dosavadní úzké vazby k polskému státu nahradil příklonem k českému království. Těšínské knížectví zůstalo součástí zemí Koruny české až do konce první světové války a rozpadu Rakousko-Uherska. Se zánikem monarchie zaniklo i

původní Těšínské knížectví jako korunní země, původní územní vymezení těšínského Slezska se však nezměnilo¹.

Západní hranici někdejšího Těšínského knížectví tvoří řeka Ostravice, a to od jejího pramene (Černé Ostravice) až po soutok s Odrou. Odděluje tak těšínské Slezsko od sousední Moravy. Bývalé okresní dvojměstí Frýdek-Místek, jímž řeka protéká, je historickou zemskou hranicí děleno na slezský Frýdek a moravský Místek. Na jihu odděluje těšínské Slezsko od Slovenska hraniční hřeben Moravkoslezských Beskyd, který začíná Bílým křížem a Sulovem (942 m), směřuje k vrcholu Velkého Polomu (1067 m) a končí Jablunkovským průsmykem. Od Jablunkovského průsmyku vede původní zemská hranice po hřebeni Slezských Beskyd (Beskid Śląski) s nejvyššími vrcholy Beraní hora (Barania góra, 1220 m) a Klimčok (Klimczok, 1117 m). Hranice dále pokračuje podél řeky Bílá (Biała) přes dvojměstí Bílsko-Bělá (Bielsko-Biała) až po její ústí do Visly (Wisła). Řeka Bílá zde po staletí oddělovala těšínské Slezsko od historického Polska. Bílsko proto řadíme ještě k těšínskému Slezsku, zatímco druhou část města již k Malopolsku, resp. k Haliči. Severní hranice těšínského Slezska sledující Vislu a Olši (Olza) až k jejímu ústí do Odry oddělovala těšínské území od ostatních hornoslezských knížectví¹.

Po zániku rakousko-uherské monarchie v roce 1918 se těšínské Slezsko ocitlo ve dvou nově vzniklých nástupnických státech, Československu a Polsku. Po téměř dvouletém složitém sporu o toto území bylo na zasedání velvyslanecké konference států Dohody v belgickém Spa dne 28. 7. 1920 definitivně rozhodnuto o jeho rozdělení na dvě zhruba stejné části (obr. č. 1). Nová státní hranice byla vytyčena po hřebeni Slezských Beskyd s nejvyššími vrcholy Velký Stožek (Wielki Stożek, 978 m) a Velká Čantoryje (Wielka Czantoria, 995 m) a řekou Olší. Je platná dodnes. Novou hranicí bylo rozděleno 17 obcí, mezi nimi i

¹ *Těšínské Slezsko* [online]. [Cit. 5.9.2011]. Dostupné z: <http://www.tesinsko-info.cz>

město Těšín. Československé republice připadlo území o rozloze 1277 km². V současné době náleží česká část těšínského Slezska k Moravskoslezskému kraji s centrem v Ostravě. Území o rozloze 1005 km², jež připadlo Polské republice, je dnes součástí Slezského vojvodství (Województwo Śląskie) s centrem v Katovicích (Katowice)².

2.2 Etnografické vymezení

Těšínské Slezsko je novodobým názvem dílčího území někdejšího rakouského Slezska. Leží na rozhraní proměnlivých etnických a státních celků. Toto pojmenování se používá správně pro geografický či historický areál nadřazený regionům, nikoliv pro etnografickou oblast. Na rozdíl od některých moravských oblastí, např. Valašsko, Lašsko, Haná atd., se zde nezformovala tak výrazná osobitá lidová kultura, která by vytvořila základ pro vznik svébytného národopisného regionu (Jeřábek, Woitsch, Bahenský 2004: 60-61). Hlavním důvodem byly zejména historické okolnosti, kdy se toto území často stávalo součástí různých, navíc ještě proměnlivých státních útvarů (Jeřábek 1997: 7). V širším rámci je třeba chápat oblast těšínského Slezska jako politický a správní celek, jehož existence nebyla odvozena od etnických nebo etnografických poměrů (tamtéž: 8).

Tyto poměry byly složité jak pro hospodářský, tak i společenský a kulturní život. Zjednodušily se teprve po obou světových válkách. Jak jsem již zmínil výše, bylo někdejší Těšínské knížectví po první světové válce rozděleno zhruba podél Olše mezi Československo a Polsko. Po druhé světové válce, zejména v severní části těšínského Slezska, došlo ke změně etnického složení násilným přesídlením německého obyvatelstva a přílivem nových osadníků z Českých zemí. Ačkoli byli nově

² *Těšínské Slezsko* [online]. [Cit. 5.9.2011]. Dostupné z: <http://www.tesinsko-info.cz>

přistěhovalí různého etnického a národního původu, na obraz národopisného členění těšínského Slezska, který se vytvářel po celá předchozí staletí, to již žádný vliv nemělo (tamtéž: 8).

Velký vliv na etnický, ekonomický a kulturní ráz Těšínska, zejména jeho jižní část, tj. horské a částečně i podhorské terény, měla valašská pastevecká kolonizace (tamtéž: 9). Důkazem působení této starobylé kultury byla až do nedávné doby enkláva goralského živlu na Jablunkovsku. Její kulturní vazba k ostatním, východně položeným goralským oblastem v polských a slovenských Karpatech (horní Povislí, Orava, Spiš) byla mnohem pevnější než k obyvatelstvu na sousedním území (tamtéž: 9). Výjimku uprostřed goralské enklávy tvořili Jackové (Jackowie). Toto poměštlé obyvatelstvo Jablunkova se odlišovalo od horských pastevců a rolníků způsobem obživy a svou maloměšťanskou kulturou, která byla podle Jana Bystroně silně ovlivněna maďarskou kulturou (Bystroń 1947). Podle Richarda Jeřábka však toto tvrzení nemá pevnou oporu v historických dokladech (Jeřábek 1997: 9).

Na polské straně hranice zůstal v platnosti název historicko-administrativního celku Horní Slezsko (Górny Śląsk). Jeho osídlení tvořily skupiny slezských Lachů (Lachów) a Valachů (Wałachów), v oblasti Slezských Beskyd již zmiňovaná skupina Goralů (Górali Śląskich), na severním okraji bývalého Těšínského knížectví pak skupina tzv. Vasrpoláků³. Všemi těmito etnickými a etnografickými prvky byla propojená polská i česká část těšínského Slezska (Bystroń 1947, Jeřábek 1997).

Z tohoto nástinu vyplývá, že těšínské Slezsko, vystavené po celá staletí působení jazykového a kulturního pluralismu, netvořilo a netvoří

kompaktní etnický kulturní celek, který by tak bylo možné považovat za celistvý národopisný region (Jeřábek, Woitsch, Bahenský 2004: 62).

3 POVĚSTI

3.1 Definice pověsti

Pověst je většinou krátké vyprávění nejčastěji popisující jednu konkrétní událost, jež se odehrává na určitém místě a v určitém čase. Její reálný základ je obohacen o prvky nadpřirozenosti. O pravdivosti této události jsou vypravěč i posluchači přesvědčeni (Jech 1968, Simonides 1984).

Významný klasik polské folkloristiky Julian Krzyżanowski definuje pověst jako fiktivní vyprávění obsahující špetku skutečnosti, jméno osoby nebo název místa, což je důkazem toho, že se událost odehrála v určitém čase nebo na určitém místě. Kromě tohoto detailu je vše ostatní výmyslem a dokonce i samotný detail mnohdy nemá s realitou nic společného (Simonides 1984: 27).

Z prozaických útvarů jsou pověstem nejpodobnější pohádky, které většinou sběru pověstí předcházely, nebo byly sbírány spolu s nimi. Mezi těmito dvěma útvary lidové slovesnosti však existují podstatné rozdíly. Jako základní kritérium rozdělení vyprávění na pohádky a pověsti se obvykle považuje subjektivní postoj vypravěče. Jestliže vypravěč věří v to, co vypráví a tuto skutečnost chápe jako autentickou záležitost, text je považován za pověst. V opačném případě se jedná o pohádku (tamtéž).

³ Vasrpoláci, resp. Vodopoláci (něm. Wasserpolaken, Wasserpolen) je smíšená polsko-německá, resp. poněmčená polská minorita s malou českou příměsí. (Jeřábek, Woitsch, Bahenský 2004)

Na rozdíl od pohádky má však pověst se skutečností společného mnohem více:

Především se příběh odehrává na jednom reálném místě, většinou tam, kde vypravěč a posluchači žijí, tedy na vsi, v jejím okolí, v lese, na poli, u potoka, na břehu rybníka apod. Vypravěč se odvolává na nějakou pamětihodnost, která zůstala upomínkou na událost, o níž pověst vypráví, např. pozoruhodný kámen, stará lípa či zbytky staré hradní zdi. Tím se vypravěč snaží zaručit její věrohodnost.

Pověsti nejsou rozšířeny na velkém území, nemají tedy mezinárodní charakter jako pohádky. Jeví rysy čistě národní a krajové, kde navíc existují ještě další rozdíly. Například hornické pověsti se vypráví jinak na Příbramsku, jinak na Ostravsku. Ačkoliv i mezi nimi lze najít některé společné motivy, více se uplatňují rysy odlišné a zvláštní.

Podstatným rozdílem je také doba, v níž se událost odehrává. Zatímco v pohádkách je to dávná a neurčitá minulost, u pověstí probíhá příběh v krátkém časovém úseku. Doba je konkretizována buď na určitý den nebo událost (Velký pátek, Štědrý den, den úmrtí, dobu švédských útoků, "za časů roboty" apod.), nebo na určitý okamžik dne (za svítání, v době stmívání, v poledne nebo o půlnoci).

Pověst také vypráví o skutečných lidech, kteří na vesnici, ve městě nebo v jejich nedalekém okolí žili - o mlynářích, susedech, řemeslnících, sedlácích, chalupnících, majitelích panství apod.

Jak v pohádce, tak v pověsti se vyskytuje dvojí svět. Na jedné straně běžný a pozemský, na druhé straně nadpřirozený a kouzelný. V pohádce oba světy splývají dohromady, nadpřirozené věci se dějí neustále, hrdinům zpravidla pomáhají nadpřirozené bytosti (zvířata mluví, housle samy hrají, kouzelný stoleček dává tolik jídla a pití, kolik mu pán poručí). Naopak v pověsti vzniká konflikt tím, že do všedního života vnikají

prvky světa nadpřirozeného⁴. A právě toto setkání člověka s nadpřirozenem nebo démonickou bytostí se stává hlavním tématem vyprávění.

Pověst se od pohádky liší také počtem postav. Ten je u pověsti značně omezený. Velmi často si vyprávění vystačí se dvěma nebo třemi postavami.

Oproti pohádce ustupuje u pověsti do pozadí funkce zábavná a umělecká a sílí prvek informativní, vysvětlující a poučný (Jelínková 1968, Simonides 1984, Sirovátka 1998).

Co se kompozice týče, pověsti bývají složené ze dvou hlavních částí - dějového jádra a komentáře. Dějové, epické jádro obsahuje děj, fabuli příběhu, zatímco komentář podává doplňující informace o původu pověsti, tj. kde, kdy a od koho ji vypravěč slyšel, co si o ní myslí apod. Komentář může být uveden buď na začátku nebo na konci, může však být také rozdělen a objevit se jak v úvodu pověsti, tak v jejím závěru. Můžeme se však setkat i s případy, kdy komentář chybí úplně a pověst se tak skládá pouze z epického jádra (Sirovátka 1998: 52).

Komentář:

"Roz żech kopała z Jankulóm przy rzyce. Jo ji tam dziotche bawiła. A kopałymy i przez połednie, bo my już to tam chciały dorobić. Tam tej wody w Olzie mocka nie było."

Epické jádro:

"Nó i zustałymy przez to połednie, a tuki naroz, skónd sie weź, tu sie weź, taki mały syneček gónił kole tej wody, w czyrwiónej magierce, w

⁴ "Starému Badurovi, tomu co bydlel v Jonově, tak když se vracel ze šichty, tak tenkrát potkal toho vodníka". (Simonides 1984: 28).

czyrwiónych galotkach, i babki puszczoł po wodzie. Jako sie ty babki puszczo? To sie takimi plaskoczami ciepie po wodzie. A jo to uwidziła i prawiym Jankuli, aż mie tam puści, że też pujdym ku tymu syneckowi. Ale Jankula prawila, że to je utopiec, i żeby mie utopił. Tak zech tam nie szła, jynych sie fórt na niego dziwała. A ón przódź puszczoł ty babki, a potym chytoł ryby. Jak ich mioł pełnóm magierke, tak kopyrt, kopyrt, kopyrt do wody i już syneczka nie było!" (Ondrusz 1963: 96).

Někdy se také stává, že epické jádro zmizí a zůstane pouze komentář. V takovém případě se již nacházíme na hraně pověsti a pouhého vyprávění nebo sdělení informace. Takový text pak podává pouze nějaký místní, historický nebo pověrečný názor či informaci (Sirovátka 1998: 53). *"Dyjse někomu něco stratilo, tak vzali klíč a dali ho pot řešato a zatočili s nim a kam se ten klíč vobrátíl, na kterou stranu, tak ten ho ukrať"* (tamtéž).

3.2 Typologie pověstí

Oldřich Sirovátka rozděluje pověsti podle námětů a motivů na tři skupiny - historické, místní a démonologické, neboli pověrečné. Rozdíly mezi jednotlivými skupinami jsou většinou zjevné. Jelikož pověsti vždy vyprávějí o určitém místě a většinou také obsahují nějaký pověrečný motiv, nelze mnohé z nich přesně a jednoznačně zařadit, např. pověsti o pokladech můžeme považovat za pověrečné, zároveň však i za místní (Sirovátka 1998: 54).

Historické a etiologické pověsti vyprávějí události neosobně a objektivně. Oproti tomu v pověstech démonologických proniká do vyprávění subjektivní, osobní a citový tón. Některé z nich jsou vyprávěny jako osobní zážitek, který vypravěč prožil (tamtéž: 62).

3.2.1 Historické pověsti

Historické neboli dějinné pověsti se týkají vyprávění o památných a zajímavých historických událostech nebo o významných historických postavách. Jsou jakýmsi zrcadlem minulosti. Nejsou přesným záznamem nebo přesnou zprávou o události nebo historické postavě, ale poukazují na to, co vypravěči a posluchači považovali ze své minulosti za natolik významné a zajímavé, aby si to uchovali ve své paměti. Tato paměť však není příliš hluboká. Většina historických pověstí se vztahuje k událostem, které se odehrály před sto, dvěma sty nebo třemi sty lety. Vypráví např. o zrušení roboty, neúrodě, či o tom, kterak kraj postihla cholera. Hlavními tématy dějinných pověstí jsou války a vojenská tažení, vyprávění o časech poddanství a roboty, o útlaku a vzpourách (zbojnické pověsti), o katastrofách (povodně, epidemie, hladomory), o životě měst a hornických míst (Sirovátka 1998, Jelínková 1968).

3.2.2 Místní (etiologické) pověsti

Jako místní, lokální či též etiologické pověsti označujeme ty, které vyprávějí o nějakém místním jevu - o vzniku, osudech a zániku přírodních nebo kulturních památek. Pojednávají o horách, kopcích, údolích, jeskyních, skalách, propastech, potocích, řekách, studnách, jezerech, stromech atd. Kulturní pověsti se týkají vzniku, existence a zániku obcí, měst, hradů, zámků, křížů, soch, kostelů, klášterů apod. Patří sem také motivy etymologické, vysvětlující vznik a původ názvů (Sirovátka 1998, Pourová 1968).

3.2.3 Démonologické (numinózní) pověsti

Nejfrekventovanější skupinou pověstí byly pověsti démonologické, numinózní, vyprávějící o nadpřirozených bytostech, démonech a úkazech.

Pro tento typ pověstí se také ujal pojem pověsti pověrečné, neboť vycházejí ze starého pověrečného věrského názoru (Sirovátka 1998: 58).

Lidové pověsti jsou zakotveny v lidových pověrách a představách o přírodě, osudu člověka a posmrtném životě. Měly staré předkřesťanské kořeny. Na tyto základy později začaly působit křesťanské představy a náboženská dogmata týkající se zejména posmrtného života, čarodějnic, čarování, ďábla a pekla. Tyto pověrečné představy zároveň působí preventivně. Varují před mocí čarodějnic, revenantů, duchů, vodníků, permoníků a další. (tamtéž). Pověrečné pověsti poukazují také na sankce za porušení ustálených společenských, náboženských a etických norem. Osoby porušující tabu a normy rodinného, pracovního a společenského soužití jsou jejím prostřednictvím potrestány a zavrženy (Simonides 1984: 31). Stane-li se někomu neštěstí proto, že jednal proti zvyklostem, porušoval tabu nebo neuposlechl rady zkušenějšího, vnímají to posluchači jako správné a nikdo dotyčnou osobu nelituje (Klímová 1968: 279).

Největší část demonologických pověstí tvoří vyprávění o nadpřirozených bytostech a úkazech. Setkáváme se v nich s můrami, které po nocích dusily lidi, bludičkami, jež se snažily nalákat chodce na špatnou cestu, ohnivými psy, kteří hlídali ukryté poklady, králem hadů se zlatou korunou na hlavě apod. V blízkosti vodních toků a rybníků se lze setkat s vodníkem a jeho ženou. Nadpřirozené bytosti se také v hojné míře vyskytovaly v domech, staveních a stavbách. V peci přebýval čert nebo rarášek, přinášející člověku blahobyt a úspěch, na hradech a zámčích se zjevovala bílá paní, na šachtě permoník (Sirovátka 1998, Klímová 1968).

Další pověrečné představy se vztahovaly k lidskému osudu, budoucnosti a smrti. Sem řadíme především povídky o oživlých mrtvých, revenantech, kteří se v určitou dobu vraceli zpět na svět. V některých pověstech si lze povšimnout i jejich morálního obsahu. Vyprávějí

například o lakomém sedláku, který za svého života na poli přemísťoval mezníky, kterak se po smrti vláčí s balvanem a prosí za odpuštění, o zlém hraběti objevujícím se jako bezhlavý jezdec nebo o krutém drábovi orajícím dno rybníka, jehož popohání čert s bičem (tamtéž).

Charakteristickou skupinou démonologických pověstí jsou podání týkající se osob, disponujících mimořádnými schopnostmi nebo ovládajícími nadpřirozené vlastnosti. Zvláště o čarodějnicích a o tom, jak škodily dobytku či můře, která chodila v noci "tlačit" nebo která v podobě stébla slámy sála koním krev. Spadají sem i představy o pastýřských, mlynářských, mysliveckých, katovských a dalších kouzlech. Tyto příběhy se často odehrávají na neobvyklých, většinou opuštěných místech, jako je např. starý mlýn, studánka v lese, kříž na poli, zřícenina hradu atd. (tamtéž).

Pověsti, ať už historické, místní nebo démonologické byly neodmyslitelnou součástí ústní lidové slovesnosti a ve své době měly nezastupitelné místo. Seznamovaly lid nejen se vznikem a historií míst jim blízkých, ale zároveň působily výchovně, byly jakýmsi nositelem morálních hodnot.

4 STRUČNÝ PŘEHLED SBĚRU LIDOVÉ PRÓZY

4.1 Vývoj sběrů lidové prózy v českých zemích

Od dávných dob, kdy se znalost písma omezovala pouze na úzký okruh vzdělanců, byla lidová slovesnost šířena pouze ústním podáním. Tvůrci ústní lidové slovesnosti bývali většinou anonymní. Díky vypravěčům a jejich posluchačům se jí však podařilo uchovat. Postupem času se výtvořily ústní lidové slovesnosti začaly sbírat a zapisovat.

První sběratelé ústní lidové slovesnosti byli většinou učitelé a duchovenstvo pocházející z venkova, kteří zapisovali místní, historické i démonologické pověsti, v nichž viděli odraz kulturních, historických a přírodních specifik určité oblasti (Sirovátka 1998).

Nejlepší vypravěči prozaického folkloru, až na ojedinělé výjimky, se vyskytovali mezi lidmi z nižších sociálních vrstev. Drobní řemeslníci (hostinští, holiči) nebo lidé s pohyblivým způsobem zaměstnání (formani, pastevci) (Jech 1968: 259). Většina z nich také patřila ke střední nebo starší generaci, neboť vyprávění vyžaduje vypravěčský talent, přehled, zkušenost a v neposlední řadě dobrou paměť (Sirovátka 1998: 67).

První zaznamenané příběhy vyprávěné starci se objevily již v nejstarších kronikách - Kosmově z počátku 12. století, tak řečeného Dalimila z počátku 14. století, či v *Kronice české* Václava Hájka z Libočan z roku 1541. V průběhu času takto činili i další kronikáři, kteří kromě toho navíc opisovali příběhy ze starších kronik, čímž postupem času vznikla kronikářská tradice českých lidových pověstí (Sirovátka 1998).

Také z poloviny 14. století jsou doloženy záznamy pověrečných představ o přírodě, osudu člověka a posmrtném životě, které zapsal učenec Bartoloměj Klaret z Chlumce ve svém *Glosáři* (tamtéž: 59). Obdobím největšího zájmu o sběr pohádek a pověstí se však stala teprve první polovina 19. století. Začaly tak vznikat první průkopnické sbírky (tamtéž: 31).

Ze začátku byly pohádky a pověsti zapisovány společně, což lze vypožorovat z názvů sbírek jednotlivých autorů 19. století - *Národní české pohádky a pověsti* Jana Malého (1838), *Národní báchorky a pověsti* Boženy Němcové (1845 - 1847), *Pohádky a pověsti národa Moravského* Beneše Methoda Kuldy (1854, 1856, 1892, 1894) anebo *Sto prstonárodních pohádek a pověstí v nářečích původních* Karla Jaromíra

Erbena (1864). Teprve koncem 19. století začali sběratelé pohádku a pověst rozlišovat (tamtéž: 81-82).

Prvním souborem pověstí sebraných na českém území byla německy psaná sbírka Josefa Virgila Grohmana *Sagen-Buch von Böhmen und Mähren, erster Teil: Sagen aus Böhmen* (Pověsti z Čech) vydaná v roce 1863. V této práci autor sepsal 343 převážně numinózních pověstí tématicky rozdělených do 21 kapitol. U většiny z nich je uveden také zdroj. I přes kvalitní zpracování bylo dílo kvůli národnostním předsudkům své doby dlouho přehlíženo. Při tvorbě svých sbírek jej čeští a slovenští autoři nebrali vůbec v potaz. Lze se však setkat s případy tajného přebírání a překládání jeho textů. Ve svých pracích je využíval Josef Svátek, či se dostaly do sběrů spolku Slavia. První, kdo se začal systematicky zabývat Grohmannovou sbírkou byla až Dagmar Klímová, která ji označila za jeden ze základů české folkloristiky (Luffer 2011). Vysoce hodnotil Grohmannovo dílo také Jaromír Jech, který se věnoval mj. vzájemným česko-německým vztahům při studiu sebraných materiálů lidové prózy. Ve svém článku *K otázce vzájemných vztahů mezi lidovou prózou českou a německou* otištěném v roce 1993, označil německé zápisy v práci J. V. Grohmana za objektivní a vyznačující se sepětím s českou zemí, což bylo prvořadější než samotná příslušnost k jednomu nebo druhému jazyku (Šrámková 2008: 74).

Sběrem lidové prózy mezi německou menšinou v Čechách se od roku 1894 začala zabývat Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen (Společnost pro podporování německé vědy, německého umění a německé literatury v Čechách) pod vedením Adolfa Hauffena. V letech 1894 - 1900 sesbíral prostřednictvím dotazníků mezi Němci žijícími v Čechách množství materiálů, z něhož velkou část tvořily právě pověsti. A. Hauffen vydal také pojednání *Einführung in die deutsch-böhmische Volkskunde* (1896). Po jeho smrti se vedení společnosti ujal Gustav Jungbauer, který se věnoval

zejména studiu šumavského národopisu. Sbíral pověsti, lidové písně a pohádky, zajímal se o zvyky, obyčeje a obecné dějiny. Je autorem několika publikací, mimo jiné *Böhmerwald Sagen* (1924) nebo *Deutsche Sagen aus der Tschechoslowakei* (1934). Zpracoval také kapitulu o Německém národopisu v ČSR ve II. řadě Československé vlastivědy z roku 1936. V roce 1923 se stal spoluzakladatelem a zároveň prvním ředitelem Šumavského muzea v Horní Plané. (Jungbauer 1924, 1936).

Známou osobností německy psané literatury šumavské oblasti byl také Hans Watzlik, jenž je autorem mnoha románů, novel, pohádek a pověstí. Známý je jeho výběr *Böhmerwaldsagen* poprvé vydaný v roce 1921, ale také kniha legend a pověstí o škodolibém šumavském skřítkovi *Stilzel der Kobold des Böhmerwaldes* z roku 1926 (Watzlik 1926, 1944).

Na Slovensku se lidová próza začala zapisovat na konci 18. století. Zájem autorů se zpočátku soustředil na lidové pověsti a legendy, jak dokládá kniha Alojze Medňanského *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* (1829). První skutečně vědecké zápisy lidové prózy se objevují teprve na počátku 20. století. Mezi tehdejšími sběrateli narazíme na jména Josefa Ľudovíta Holubyho nebo Samuela Czambela (Melicherčík 1968, Gašparíková 1968).

Významnou osobou slovenské etnografie a folkloristiky byl Andrej Melicherčík, který se systematicky zabýval studiem na Slovensku velmi živé zbojnické tematiky. Poznatky svého výzkumu publikoval v několika studiích, ale také samostatných pracích. Je autorem knihy *Jánošíkovská tradícia na Slovensku* (1952), v níž soustředil zápisy pohádek, pověstí a lidových písní o Juraji Jánošíkovi. Dalšími pracemi na toto téma jsou *Juraj Jánošík, hrdina protifeudálního odboja slovenského ľudu* (1956) a *Jánošík junošík* (1963). Podílel se také na editování knih autorů 19. století, mimo jiné *Prostonárodných slovenských povestí* (1880-1883) Pavla Dobšinského nebo *Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví* (1896) Adolfa

Petera Zátureckého. Souhrnem Melicherčkových folkloristických výzkumů je *chrestomatie*⁵ z roku 1959 *Slovenský folklór*, která představuje kompletní obraz o bohatství slovenského folkloru (Maťovčík 2007).

V první polovině 19. století prováděl sběry na Moravě Matěj Mikšíček. Jak z vlastních zápisů ústního podání, tak z dobových pramenů a časopisů shromáždil bohatý materiál. V letech 1843 - 1847 publikoval více než 150 pohádek a pověstí různé literární úrovně - některé v původním znění, jiné přepracované. Podle Jiřího Horáka jsou však i tyto záznamy s přihlédnutím k době vydání hodnotné (Jančář 2000: 248).

Nejvýznamnějším zdrojem moravské lidové prózy je sbírka B. M. Kuldy *Pohádky a pověsti z Rožnovska* z let 1853 - 1854, která měla být prvním svazkem série nazvané *Pohádky a pověsti národa Moravského*. Ačkoli autor zaznamenával všechno přesně tak, jak slyšel, je z jeho díla patrné, že mnohé zápisy byly pozměněny. Jako kněz vyřadil vše, co bylo proti mravním a náboženským normám, upravoval obhroublé texty, v neposlední řadě odstranil i dialekt, který převedl do spisovného jazyka (Sirovátka 1998, Luffer 2011). Kulda motivoval i ostatní faráře a učitele ke sběratelské činnosti. Takto vznikly sbírky Josefa Stanislava Menšíka *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Jemnického* (1856) a *Moravské národní pohádky a pověsti* (1862), ale i z jiných míst - Dačic, Telče, Hané a Holešova. Později vyšly sbírky dalších autorů, mezi nimi *Z okolí olešnického* (1892) Jana Pleskače, *Z okolí Kamenického* (1894) Karla Orla, Jana Soukupa ze Sloupu (1896 - 1903) a Vavřince Švédy z Vysočan (Sirovátka 1998, Jančář 2000).

⁵ *Chrestomatie* - soubor vybraných textů, ukázek ke studijním účelům (*Chrestomatie* [online]. [Cit. 5.4.2012]. Dostupné z: http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web/hledat?cizi_slovo=chrestomatie&typ_hledani=prefix

První sbírkou ústní lidové slovesnosti zapsanou na vědecké úrovni je podle J. Horáka sbírka Václava Tilleho *Povídky sebrané na Valašsku* (1902), která vznikla během jeho studentského výzkumu v okolí Rožnova pod Radhoštěm v roce 1888, tedy nedaleko míst, kde kdysi sbíral B. M. Kulda. Tille pořídil 55 textů, které zaznamenal do nejmenších detailů přesně tak, jak je slyšel od vypravěčů, nevylepšoval je, jen doplnil srovnávací komentáře. Jednotlivé povídky seřadil podle mluvčích a každého z nich také vždy krátce představil (Sirovátka 1998, Jech 1968).

Na Tilleho navázal a v nastoupené cestě pokračoval největší sběratel lidových povídek, z Kladska, Podkrkonoší a na Hlučínska, Josef Štefan Kubín. Z jeho zápisů tak vznikly *Povídky Kladské* (1908 - 1914), *Povídky z českého Podkrkonoší, I - III* (1922 - 1926). Kubín nejenže utřídil své záznamy podle jednotlivých vypravěčů, ale jeho zápisy jsou dialektologicky zcela přesné, čímž podávají dokonalý obraz o stavu jazyka lidových vypravěčů (tamtéž).

V meziválečném období vycházelo množství knih literárních pověstí regionálního charakteru, avšak nevalné literární úrovně. Jen několik z nich stojí za to si připomenout, a to sbírku pověstí, pohádek a legend *Na hyjtě, I - V* (1917 - 1936) Jana Františka Hrušky, knihu *O zbojníkoch a o pokladoch z Moravského Valašska* (1927) od Jana Kobzáně nebo *Pověstí z Chodska* (1930) Jindřicha Šimona Baara. Na tradici *Starých pověstí českých* (1894) Aloise Jiráska se snažily navázat pověst'ové sbírky Jana Petruše *Ze slezských luhů* (1928) a *Ze všech koutů Moravy* (1928), dále práce Adolfa Weniga *České pověsti* (1933) a *Moravkoslezské pověsti* (1933) či dílo *Staré pověsti slezské* (1934) R. F. Jury (Sirovátka 1998).

Po druhé světové válce se začaly zabývat sběrem ústní lidové slovesnosti na Ústavu etnografie a folkloristiky ČSAV v Praze a v Brně a ve Slezském ústavu ČSAV v Opavě, ale také na vysokoškolských pracovištích a v některých muzeích. Sběrem se zabývaly také některé

edice a časopisy, např. Rudolfem Lužíkem založené Lidové umění slovesné, v němž vycházely pohádkové i pověstové svazky. Taktéž některé národopisné časopisy, jako Československá etnografie (na Slovensku Slovenský národopis), Český lid, Národopisný věstník československý, Radostná země a další, přinášely zápisy lidových pohádek a pověstí (Sirovátka 1998, Šrámková 2008).

Kvalita vydávaných sbírek po druhé světové válce se oproti meziválečnému období nesrovnatelně zvýšila. Mezi prvními publikacemi vyšla sbírka etnografa a folkloristy Jiřího Horáka *České pohádky* (1945). Mimo jiné také doplnil odbornými studii a komentáři vydání lužickosrbských, ukrajinských a běloruských pohádek. Svou pozornost zaměřil i na pohádky bratří Grimmů, a to k jejich vztahu ke slovanskému prostředí. Avšak hlavním zájmem J. Horáka ve folkloru bylo studium a rozbor lidových písní a balad, o nichž v roce 1947 vydává publikaci *Humor, vtip a satira v české lidové písni* (Šrámková 2008).

Zájem sběratelů se v poválečných letech soustředil také na problematiku zbojnické tradice, která je na českém území rozšířená pouze na východní Moravě a ve Slezsku. Již roku 1946 vychází studie o slezském zbojníkovi pod názvem *Ondráš z Janovic* z dílny Antonína Sivka. Později svou pozornost rozšiřuje na celou karpatskou oblast a zabývá se studiem zbojnických motivů a charakterovými vlastnostmi zbojnického hrdiny. Své poznatky publikuje v článcích *K otázce některých osobních vlastností zbojnického hrdiny* (1956), či *Zbojnické tradice ve slezské oblasti* (1956). Ztvárněním jánošíkovské pověsti, její migraci a rozšířením na Moravě a ve Slezsku se zabýval Oldřich Sirovátka ve svých studiích *K interpretaci zbojnické pověsti* (1972) a *Die Jánošík - Sagen in der tschechischen Tradition* (1974). Slezský Ondráš a valašský Jánošík byly hlavními postavami české zbojnické tradice, avšak existovali také jiní

zbojníčtí hrdinové - Žilka na Hodonínsku, Janek Dríňovský na Horňácku, Šimák na Moravě, Targolík a Pistulka ve Slezsku aj. (tamtéž).

Mezi tzv. antifeudální pověsti řadíme kromě zbojnické tematiky také vyprávění o spícím vojsku v hoře, které přijde v nejtěžší době lidem na pomoc. Tento motiv má mezinárodní charakter a je rozšířen po celém českém území. Nejznámější jsou tzv. blaničtí rytíři z hory Blaník ve středních Čechách. Existují však i jiné hory spjaté s rytíři zachránci, např. hora Čantoryje na Těšínsku nebo kopec Hanuša na Opavsku. (tamtéž).

Zapisovaly se také vyprávění týkající se pokladů, které jsou mezi místními pověstmi velmi rozšířené, a které mají díky častým atributům nadpřirozena (poklad hoří modrým plamenem, poklad je přístupný pouze některé dny v roce, existence strážce pokladu atd.) spojitost s pověrečnými povídkami. O této tematice vyšly studie A. Sivka *Motiv pokladů v krajské literatuře a v ústních tradicích slezského lidu* nebo *Pověsti o pokladech na Moravském Horňácku* od D. Klímové-Rychnové (tamtéž).

Od 50. let minulého století vznikala také řada prací zabývajících se studiem rozšíření, místem a funkcí lidových pověstí v regionech. Tyto studie vycházely v různých časopisech, např. Jihočeská vlastivěda, Český lid aj., popřípadě byly zakomponovány do kapitol o lidovém vyprávění v různých regionálních monografiích. O. Sirovátka napsal stať *O lidových pověstech na Boskovicku* (1955). Výzkumem městského prostředí se zabýval Miloš Josef Pulec, který o pověstech z hlavního města vydal sbírky *Jak žijí pražské pověsti* (1959) či *Staroměstská radnice v lidovém podání* (1968). Z nasbíraného materiálu na Pelhřimovsku, v jižních a západních Čechách a v Podkrkonoší vznikly studie D. Klímové *Pověsti Podkrkonoší v německých pramenech poloviny 19. století* (1985), *Lidová slovesnost* (1987) či *Lidová próza* (1990). (Luffer 2011, Šrámková: 2008).

Mnoho pohádek a pověstí sebrali autoři také v průmyslových a hornických oblastech Kladenska, Rosicko-Oslavanska a Ostravska. V rozsáhlé monografii *Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti* (1959) zpracoval Jaromír Jech kapitolu o lidovém vyprávění a Josef Spilka kapitolu o hornickém humoru. V roce 1961 vyšla monografie *Rosicko-Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru* jejímiž autory byli Karel Fojtík a Oldřich Sirovátka. Také na Ostravsko-Karvinsku probíhal výzkum lidové prózy za účelem vydání monografie z tohoto regionu. Sběrem se v této oblasti zabývali Antonín Satke a O. Sirovátka, později také G. Sokolová a Libuše Pourová. Ze sebraných materiálu je patrná adaptace syžetů z tradiční lidové slovesnosti do hornického vyprávění a naopak. K vydání této publikace však zatím nedošlo (Sirovátka 1998, Šrámková 2008).

Studiem nejstarších pohádek a pověstí, doloženými v historických materiálech se zabýval Karel Dvořák. Analyzoval údaje ze středověkých děl a exempel a opatřil jednotlivé zápisy podrobnými komentáři. Vydal studii *Soupis staročeských exempel* (1978), čímž zpřístupnil široké veřejnosti staré sběry. V roce 1984 znovu zpracoval a také doplnil komentáři sbírku *Pohádky a pověsti našeho lidu*, která původně vyšla v roce 1882 v akademickém spolku Slavia (Šrámková 2008).

Významný český etnograf, folklorista, literární historik a jazykovědec, pozdější ředitel Ústavu pro etnografii a folkloristiku Jaromír Jech prováděl terénní výzkumy na řadě míst Československa. Neveklovsku, Benešovsku, Chodsku, Třebíčsku, Českokrumlovsku, v Podkrkonoší a na mnoha dalších místech. Svoje zápisy pak často publikoval v různých odborných časopisech, zejména pak v Českém lidu. V roce 1961 vydal soupis pohádek *Tschechische Volksmärchen*. Jech se také zaměřil na výzkumy mezi Čechy žijícími v zahraničí. Na konci 50. let prováděl sběry v polském Kladsku a podél česko-polské hranice v

severovýchodních Čechách, kde se vydal po stopách dřívějších sběrů J. Š. Kubína. Sesbírané materiály tak mohl porovnat s dřívějšími zápisy a zjistit tak životnost folklorních žánrů v dané oblasti. Zápisy z této cesty publikoval v knize *Lidová vyprávění z Kladska* (1959) či v článku Českého lidu *Pohádky kladských Čechů* (1959). Začátkem 60. let provedl etnografický výzkum českých vesnic v rumunském Banátu. Více než třetinu všech pořízených zápisů z tamní oblasti tvořily pověrečné povídky. Zajímavým zjištěním však bylo, že v nich téměř chybí vyprávění o vodnicích, polednici, světýlkách či klekánicích. Naopak se zde objevuje více motivů o mrtvých, sudičkách, můrách, rarášcích atd. Své poznatky publikoval v člancích *Lidové povídky* (1962) a *Lidové povídky rumunských Čechů* (1963). V roce 2008 byla posmrtně vydána kniha vyprávějící o vládci Krkonošských hor *Krkonoš* (Luffer 2011, Šrámková 2008).

Ve Slezsku se studiem folklorní prózy zabýval rodák z Komárova u Opavy a pozdější pracovník ČSAV v Opavě Antonín Satke. Velké množství vlastních zápisů z terénu, opatřené komentáři nejen k vyprávěné látce, ale i k samotným vypravěčům, otiskoval v časopise *Radostná země*. Ze svých sběrů vydal mj. soubory povídek *Lidové povídky z Hlučínska* (1955) nebo *Lidové povídky z Jablunkovska a Hlučínska* (1955). Velmi známá je jeho monografie *Hlučínský pohádkář Josef Smolka* (1958) v níž se autor zaměřuje nejen na to co dotyčný vypráví, ale dokumentuje též reakce a mimiku vypravěče. Jeho sbírka je doplněna fotografiemi zachycujícími vypravěče tzv. "v akci". Analýzou Smolkova vypravěčského stylu doložil, jak během vyprávění dochází k přetváření povídek, k čemuž mluvčí využívá i mimojazykových prostředků. Z analýzy též vyplývá, že vyprávění se přizpůsobuje také podle toho, komu je daná povídka vyprávěna. Jinak je prezentována před dětmi a jinak před dospělými. Studiem vypravěčské situace se zabýval již dříve, ve svém článku publikovaném v časopise *Radostná země* *Vliv dětského posluchačstva na vypravěčův styl* (1956). O stejném tématu pojednává

také disertační práce D. Rychnové (Klímové) z roku 1950 *Příspěvek k problematice zápisu a studia lidové tradice jako speciální metody národopisné*. Své pozdější záznamy folklorní prózy vydal A. Satke v knize *Pohádky, povídky a humorky ze Slezska* (1984). Další jeho sběry vycházely také v jiných časopisech, např. v roce 1988 otiskly Vlastivědné listy Severomoravského kraje jím sebrané *Starší pověsti Opavska* a časopis Těšínsko publikoval *Pověsti z Těšínska o Josefu II.* (1990) (Balhar 2005, Pospíšilová 2005, Šrámková 2008).

Vycházely však i sbírky z jiných oblastí. Josef Strnadel se zabýval sběrem pověstí na Valašsku a vydal knihu *Zamrzlá studánka* (1969), v níž lze nalézt pověsti historické, místní a démonologické z oblasti pod Radhoštěm. O pověstech z Jeseníků vydal v roce 1985 Oldřich Šulěř sbírku pod názvem *Modrá štola a jiné pověsti z hor na severu* (Sirovátka 1998).

Ze současné doby můžeme zmínit sbírku Bohuslava Šalandy z roku 1989 *České pověsti ze současného sběru* nebo třísvazkové dílo městských pověstí a fám od Petra Janečka *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy* (2006), *Černá sanitka: Druhá žeň* (2007) a *Černá sanitka: Třikrát a dost* (2008) (Luffer 2011).

4.2 Vývoj sběrů v horním Slezsku a na Těšínsku

S nejstaršími záznamy hornoslezských pověstí se setkáváme již ve středověkých sbírkách řeholníků, kteří svá kázání často proplétali různými legendami, povídkami a pověstmi. Příkladem může být spis řeholníka Mikuláše z Kožla z roku 1416, v němž zachycuje nejen písně a pohádky, ale také pověsti. Zvlášť důležitým rukopisem je dokument z roku 1454 obsahující seznam démonů vyskytujících se ve slezských pověrách a

způsoby boje proti nim. Ve většině textů se objevuje démonologická bytost zvaná *strzyga*⁶, která pro dávnou společnost představovala mimořádné nebezpečí. Víra v ní se objevovala zejména v časech velkých epidemií, jež měly za následek úmrtí celých rodin. Lidé věřili, že tato úmrtí způsobuje právě *strzyga*, která vstává z hrobu a saje svým blízkým krev (Simonides 1984).

Dalším pramenem slezských pověstí je sbírka *Officina ferraria* (1612) od Walentego Rożdzieńského, kde se setkáváme s příběhy o zlých nebo dobrých *skarbnikach*⁷ obývajících doly, o *Szarleju*⁸, *blędnych ognikach*⁹ a o *ubożach*¹⁰. V roce 1669 vyšlo, již další v pořadí, vydání sbírky známé po celé Evropě *Blockes-Berges Verrichtung* od Johanna Praetoria obsahující démonologické zvláštnosti. Zejména vyprávění o čarodějnicích a jejich smlouvách s ďábly (tamtéž).

Historikům z 18. století vděčíme za zmínky o místních a pověrečných pověstech, které publikovali ve svých mnohosvazkových dílech, jako např. *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien* od A. Zimmermanna z let 1783 - 1794. Ve svých textech líčí pověsti o zbojnicích, démonech, čarodějnicích aj. (tamtéž).

Mimořádnou pozornost zasluhuje článek J. Kauschkeho z roku 1792, který se zaměřuje především na pověrečné povídky o čarodějnicích

⁶ *Strzyga* - buď ženský lesní, polní nebo vodní démon škodící lidem, nebo polodémonická bytost vstávající z hrobu, která pronásleduje, trýzní a zabíjí lidi; v obou případech působí negativně (Podgórcy 2011: 406).

⁷ *Skarbnik* - podzemní démon většinou s kladnými vlastnostmi vyskytující se zejména v dolech, strážce podzemních pokladů (tamtéž: 372-375).

⁸ *Szarlej* - buď zlý duch - ďábel, nebo slezský podzemní démon, vládce dolů s ďábelskými vlastnostmi, zlý a mstivý (tamtéž: 417-418).

⁹ *Blędne ogniki* - zlé nebo dobré démonické beztvaré bytosti, antropomorfní, zoomorfní nebo přijímající různé tvary ohnivých démonů vyskytující se na polích, loukách, blatech, močálech, rašeliništích, ale také hřbitovech a opuštěných místech (tamtéž: 54-55).

¹⁰ *Uboże* - buď zlé domácí božstvo, které se postupem času přeměnilo v dobré a ochranné, ztotožňované s duchy mrtvých předků, nebo kovářský duch - podzemní bytost obývající staré doly, továrny a kovářny, pomáhající lidem (tamtéž: 451-453).

a ďábelských hromech z okolí Gliwic a způsobech ochrany před nimi (tamtéž).

Obzvlášť důležitým a zároveň nejvíce důvěryhodným zdrojem jsou materiály Józefa Lompy pocházející z první poloviny 19. století. Lompa spolupracoval s polskými i německými folkloristy a pozoroval jejich sběratelské metody. Kontaktoval jej také profesor vřatislavské, krakovské a později berlínské univerzity Karel Weinhold, žák Jacoba Grimma, který měl v plánu vydat souborné dílo slezských pověstí. Bohužel v roce 1850 Weinholdův rukopis v Krakově shořel a k vydání této publikace nedošlo. Nicméně spoustu pověrečných pověstí můžeme nalézt v jeho rukopise z let 1841 - 1846 *Rozmaitości górnośląskie* uloženém v etnografickém muzeu v Krakově. Obsahuje nejznámější vyprávění o démonických a polodémonických bytostech - o *strzydze*, o *zmorach*¹¹, čertech a čarodějnicích. Sebrané pověsti vycházely také v některých časopisech - *Dziennik Górnośląski*, *Przyjacieł Ludu* nebo v *Gwiazdce Cieszyńskiej*. J. Lompa byl také první, kdo se ve svých pracích zmiňuje o *utopcoví*¹², v horním Slezsku tak oblíbeném vodním démonu. Také se dovídáme, že velmi známé a rozšířené byly pověsti o spícím vojsku, o psech hlídajících poklady, o hadech se zlatými korunami a mnoha dalších (tamtéž).

Německý badatel Tadeusz Oelsner provedl analýzu německých a polských pověstí. Došel k závěru, že v hornoslezských pověstech se vyskytuje méně ženských démonů, naproti tomu je v nich mnoho vyprávění o čertech, černokněžnicích a dalších (tamtéž).

V roce 1869 provedl tříměsíční terénní výzkum v horním Slezsku a na Těšínsku pozdější profesor krakovské univerzity Lucjan Malinowski. V

¹¹ *Zmora* - noční negativní nadzemní démon ženského rodu. Dusí lidi během spánku, saje krev a bere životní sílu nejen lidem, ale i domácím zvířatům a rostlinám (tamtéž: 521).

¹² *Utopiec* - vodní démon obývající řeky, rybníky, studny, louže s ambivalentními vlastnostmi. Někdy pomáhá někdy škodí (tamtéž: 465-466).

jeho vynikající sbírce čítající na 200 lidových vyprávění sebraných v 99 obcích, jimiž prošel, je však pouze pět pověrečných pověstí (Simonides 1961).

Hornoslezský horník Franciszek Wrubel vydal německy psanou sbírku pověstí z hornického prostředí *Sammlung bergmännischer Sagen* (1882), zaměřenou na pověsti týkající se horního ducha *skarbnika* (Simonides 1984).

V roce se 1890 evangelický konsistoř slezské provincie ptal kněží na to, jaké pověry a magické praktiky stále přežívají mezi lidmi a jakým způsobem by se tomu dalo zabránit. Zasláný materiál z 55 farností byl předán slezským folkloristům. Tímto způsobem vznikl soupis Frederika Vogta *Über die schlesischen Volksglauben* (1894) o slezských lidových pověrách, v nichž se nejčastěji vyskytovali vodníci, polednice a vyprávění o duších činících pokání (tamtéž).

První vědecky zpracovanou sbírkou slezských pověstí je čtyřsvazkové dílo Richarda Kühnaua *Schlesische Sagen* z let 1910-1913. Obsahuje na 2 100 pověstí z celého Slezska. Takřka u každého záznamu je uvedeno jméno informátora, místo, rok zápisu a také důležitá informace, zda byl text zaznamenaný v polštině a později přeložen do němčiny nebo zda byl v němčině rovnou vyprávěn a zapsán (tamtéž).

V polovině 30. let 20. století se problematika folkloru dostala také do středu zájmu různých institucí, mimo jiné Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku, Muzeum Śląskiego nebo Instytutu Śląskiego i Komitetu Wydawnictw Śląskich przy Polskiej Akademii Umiejętności (tamtéž).

První pokusy o uspořádání pověstí v rámci jedné skupiny provedl slezský folklorista Józef Ligęza. Ve své práci *Ludowa literatura górnicza* (1958) věnoval největší pozornost *skarbnikovi* - podzemnímu démonovi, bytosti obzvlášť oblíbené v hornických historkách. Byl také prvním

autorem monografie věnované čistě hornickým pověstem, která vyšla v roce 1972 pod názvem *Podania górnicze z Górnego Śląska* (tamtéž).

Mezi nejznámější slezské folkloristy, kteří se věnovali pověrečným pověstem byli Dorota Simonides (*1928), Karol Daniel Kadłubiec (*1937), Karol Piegza (1899 - 1988) nebo Józef Ondrusz (1918 - 1996).

Známa polská folkloristka Dorota Simonides je autorkou mnoha publikací, mimo jiné sbírky *Gadka za gadką* (1973) čítající 300 pověstí, bajek a anekdot z horního Slezska, kterou vydala společně s J. Ligęzou či knížka démonologických pověstí *Śląski horror* (1984), v níž rozděluje pověsti do pěti základních tématických skupin (tamtéž).

Další významnou osobou zabývající se folklorem, kulturou a jazykem těšínského Slezska je etnograf a literární historik profesor Karol Daniel Kadłubiec, autor sbírky *Gawędziarz cieszyński Józef Jeżowicz* (1973). S tímto vypravěčem spolupracoval v padesátých letech také A. Satke. Při porovnání jejich prací si lze všimnout, že povídkář Józef Jeżowicz svá vyprávění interpretoval i po několikaletém odstupu úplně stejně (Šrámková: 90). Mezi další publikace K. D. Kadłubce patří *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej* (1987), *Kultura ludowa na pograniczu* (1995), *Polská národní menšina na Těšínku v České republice (1920-1995)* (1997) atd.¹³

Systematickým sběrem lidové slovesnosti na Těšínku se rovněž zabýval učitel, spisovatel a folklorista Karol Piegza. Svoji práci začal již v průběhu 2. světové války, kdy sepisoval hornické povídky z okolí svého rodiště v Orlové. Z počátku vycházely jednotlivé příběhy v různých časopisech, ale později byly všechny publikovány v knize *Sękaci ludzie*

¹³ Karol Daniel Kadłubiec [online]. [Cit. 25.3.2012]. Dostupné z: http://pl.wikipedia.org/wiki/Karol_Daniel_Kad%C5%82ubiec

(1960). Během svého pobytu v Jablunkově se důvěrně seznámil s goralskou kulturou o níž napsal knížky *Opowiadania beskidzkie* (1971) a *Tam pod Kozubową* (1975) (Sikora 1993).

Jedním z nejznámějších sběratelů na Těšínsku byl etnograf a bibliofil, karvinský rodák Józef Ondrusz. Zajímal se o folklór těšínského Slezska, sbíral lidovou slovesnost, kterou později publikoval na stránkách časopisů a kalendářů i denního tisku. Je autorem mnoha publikací. Vydal mezi jinými *Godki Śląskie* (1956, 1973, 1974, 1977), *Śląskie opowieści ludowe* (1963), *Cudowny chleb* (1984, 1986), *Cudowny chleb i inne godki śląskie* (1996) a další (Ondrusz 1996, Ondrusz 2008).

5 TYPOLOGICKÁ KLASIFIKACE POVĚSTÍ

S narůstajícím množstvím sebraného materiálu ústní lidové slovesnosti vznikla potřeba shromážděný materiál systematicky uspořádat. To bylo impulsem ke vzniku několika různých klasifikačních katalogů lidové prózy.

5.1 Stručný přehled vývoje klasifikace ústní lidové slovesnosti

S prvními pokusy o vytvoření klasifikace lidového vyprávění se můžeme setkat již ve 2. polovině 19. století. Rakouský etnograf a filolog Johann Georg von Hahn sestavil v roce 1864 katalog albánských a řeckých pohádek. Jeho klasifikace však trpěla mnoha nedostatky, hlavní příčinou jeho nepoužitelnosti však bylo nedostatečné množství shromážděných textů. Podobně dopadla o třicet let později vytvořená klasifikace Josepha Jacobse (Luffer 2011).

Vůbec nejznámější klasifikací lidového vyprávění je katalog Aarne-Thompson-Uthera (ATU) *The Types of International Folktales*. Počínaje

přelomem 19. a 20. století se katalog umožňující porovnávat varianty a verze pohádek z různých zemí stal jedním z předpokladů srovnávacího výzkumu lidových pohádek (Luffer 2011, Sirovátka 1998). Jeho základy položil v roce 1910 finský folklorista Antti Aarne, který vytvořil systém klasifikace všech druhů pohádkových motivů. Tento katalog rozšířený v regionálním i kvantitativním záběru americkým folkloristou Stithem Thompsonem vyšel v roce 1928 pod názvem *The Types of the Folktale*. Thompson zachoval obecné schéma Aarneho katalogu, rozšířil ho však o nové typy, jež se nashromáždily v jiných katalozích. (Luffer 2011, Olivová¹⁴, Sirovátka 1998). U nás nebyl katalog Aarne-Thompsona (AT) z ideologických důvodů přijímán. První jeho pracovní překlad pro naše prostředí *Slovenské typy ľudových rozprávok* vyšel až v roce 1960. Postaral se o to J. Jech, který mimo jiné také doplnil Tilleho katalog o odkazy k AT. Třetí výraznou změnu katalogu provedl německý literární vědec Hanse-Jörg Uther v roce 2008. Původní čísla jednotlivých typů většinou ponechal, avšak přepsal a rozšířil popisy syžetů, které byly většinou příliš stručné, čímž mohlo snadno dojít k záměně (Luffer 2011, Olivová¹⁴).

Katalog ATU je vhodný pro klasifikaci pohádek, bajek a humorek, naopak pro mýty a pověsti příliš vhodný není. Pro ně bylo tudíž nutné vytvořit zvláštní klasifikaci. V roce 1962 byla v belgických Antverpách založena International Society for Folk Narrative Research (ISFNR) (Mezinárodní společnost pro bádání o lidové próze). Hlavním tématem studia ISFNR byla jednak problematika hranic a přechodů mezi jednotlivými druhy prozaického folkloru, jednak katalogizace lidových pověstí se zřetelem k mezinárodnímu soupisu pověstových látek. Tato klasifikace navázala na katalog *The Migratory Legends* (1958) (Migrační

¹⁴ OLIVOVÁ, Lucie. *Aarne-Thompson* [online]. [Cit. 25.3.2012]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntBiol/el/antropos/slovník.html>

pověsti) norského badatele Reidara Thoralfa Christiansena a na započatou práci německého učenice Willa-Ericha Peuckerta *Handwörterbuch der Sage* (1961) (Příruční slovník pověstí). Podmínkou vzniku klasifikace bylo shromáždění reprezentativního množství národních katalogů jakožto základu pro srovnávací práci. Bohužel kvůli neshodám při určování žánrů, výběru klasifikačního systému a změny orientace tento plán nevyšel (Luffer 2011, Šrámková 2008).

K vytvoření katalogu s mezinárodní platností se nejvíce přiblížily skandinávské země. V roce 1972 vydal Nordic Institute of Folklore (NIF) panskandinávský soupis pověstí. Základem vydané klasifikace byl nejen katalog numinózních pověstí R. T. Christiansena z Norska a práce Levola Kirsti Simonsuuriho z Finska, revidovaná v roce 1998 folkloristkou Marjattou Jauhiainen, ale také sbírky Evalda Tanga Kristensena z Dánska a Waldemara Liungmana ze Švédska (Luffer 2011).

Katalogy vznikaly také v dalších zemích - Rusku, Rumunsku, Maďarsku aj. Podle mezinárodních vzorů vznikl též polský katalog Juliana Krzyżanowskiego *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym* (1962), čímž tento badatel začlenil polské vyprávění do světového klasifikačního systému. V roce 1967 vyšel také katalog německých pověstí, jehož autory byli Ingeborg Müller a Lutz Röhrich (Luffer 2011, Simonides 1984).

V Čechách se o uspořádání ústní lidové slovesnosti poprvé pokusil Václav Tille ve svém *Soupisu českých pohádek* z let 1929 - 1937. Jeho klasifikace nevytváří ucelený systém, ale řadí jednotlivé látky podle jejich názvu v abecedním pořadí. Tilleho soupis byl u nás po dlouhou dobu jediným katalogem. Více propracovanou klasifikaci vytvořil Jiří Polívka ve svém pětisvazkovém *Súpisu slovenských rozprávok*, v němž shrnuje všechny druhy slovenské lidové prózy od začátku 19. století až do první

světové války. Základní klasifikační třídění provedl Polívka podle žánru a tematických skupin. (Luffer 2011, Gašparíková 2006: 3).

V roce 1954 navrhl tehdejší ředitel Ústavu pro etnografii a folkloristiku J. Horák založit kartotéku pověstí vytvořenou na základě excerpt z národopisných časopisů a pověst'ových sbírek. Jejich třídění však nebylo přesně určeno, v roce 1962 tudíž navrhla D. Klímová pracovní heslář kladoucí důraz na oddíl o vodníkovi. Později vznikl také návrh na třídění místních pověstí, upřesňovala se i metodika k tvorbě katalogu. V roce 1963 již bylo sebráno a z větší části roztříděno cca 13 tisíc záznamů. Bohužel koncem 60. let se česká folkloristika začala zaměřovat na výzkum dělnického folkloru a celý projekt byl zrušen. Přestože se pak ještě někteří badatelé (D. Klímová, L. Pourová, O. Sirovátka, M. Šrámková) práci na sestavování kartotéky věnovali, k jejímu dokončení nikdy nedošlo (Luffer 2011, Šrámková 2008).

Ve stejné době navrhl ruský folklorista Vladimir I. Čičerov vytvoření katalogizace různých druhů pověstí. Tento projekt podpořil i J. Horák, maďarský badatel Gyula Ortutay a další odborníci z Německa a Švédska. Podařilo se jim vypracovat metodiku společného postupu při pracích na katalogizaci, avšak až na pár dílčích prací nebyl tento projekt nikdy dokončen (Šrámková 2008).

Klíčovou osobností zabývající se katalogizací démonologických pověstí byla D. Klímová. Na základě svého dlouholetého terénního výzkumu na Horňácku publikovala v 60. letech dva regionální katalogy - *Katalog lidové prózy Nové Lhoty na Horňácku* (1963) a *Katalog horňáckých lidových vyprávění* (1966), který uveřejnila v monografii o národopisné oblasti Horňácko. V 70. letech také zpracovala speciální katalog spojený s tematikou tureckých válek (Luffer 2011, Šrámková 2008).

Problematikou třídění pověstí podle pověstového žánru se v 60. letech zabývala také L. Pourová, která na základě dostupných materiálů navrhla podrobné třídění místních pověstí (Luffer 2011).

Další dva regionální katalogy vznikly jako diplomové práce. Drahomíra Daňková (*Pověsti Podbrdská*, 1983) zpracovala pověsti z oblastí Příbramska, Dobříšska, Hořovicka, Rokycanska a Rožmitálska. Základní rozdělení katalogu obsahuje čtyři skupiny pověstí - historické, etiologické, etymologické a démonologické, které nejvíce čerpají z polského katalogu J. Krzyżanowskiego. Ostatní skupiny mají svoje vlastní členění. Druhou prací je *Katalog pověstí Berounska a Hořovicka* (2003) od J. Luffera, který taktéž zpracoval oblast Podbrdská a navíc ještě přidal pověsti z Berounska (Luffer 2011, Šrámková 2008).

5.2 Katalog Jana Luffera

Nejnovějším přírůstkem v klasifikaci folklorní prózy je *Katalog českých numinózních pověstí* z roku 2011, který ve své disertační práci představil Jan Luffer.

Navržený katalog, založený na analýze několika tisíc pověstí sebraných z folkloristických a dialektologických pramenů, obsahuje celkem 745 typů pověstí rozdělených do šesti hlavních na sebe navazujících tematických skupin. V každé skupině najdeme interní kontextové a externí bibliografické odkazy na prameny, ale také na domácí i zahraniční katalogy lidového vyprávění.

Hlavní tematické skupiny katalogu:

1. Člověk a magie.
2. Člověk a osud. Omen, předurčený osud, démoni nemoci a smrti, duše člověka, můra, tabu, d'ábel, prokletí.

3. Revenanti, pohřeb a člověk po smrti.
4. Numinózní jevy: duchové, přízraky a strašení.
5. Přírodní démoni. Zvířata a rostliny.
6. Poklady.

Každý pověstový typ má trojmístné označení. Číslo na první pozici určuje hlavní tematickou skupinu. Písmeno na druhé pozici podskupinu, číslo na poslední pozici pořadí v rámci podskupiny. Katalog má otevřený charakter. Pořadová čísla jednotlivých typů pověstí postupují po násobcích pěti, např. 5.B.185, 5.B.190, 5.B.195 atd. Ostatní volná čísla jsou určena pro případné nové typy pověstí při budoucím rozšiřování katalogu (Luffer: 88-89, 209).

6 KLASIFIKACE POVĚSTÍ TĚŠÍNSKÉHO SLEZSKA

6.1 Přehled pověstových syžetů podle jednotlivých typů

V této části jsou motivy analyzovaných pověstí začleněny do jednotlivých skupin Lufferova katalogu. Tučně je vyznačeno číslo typu a jeho název. K uvedení celých názvů jsem se rozhodl z důvodu větší srozumitelnosti. V názvovém rejstříku (tabulka č. 1) a v tabulce srovnávacích odkazů (tabulka č. 2), jež jsou součástí přílohy, uvádím pouze číslo. Pokud se u určitého typu vyskytuje více motivů z různých pověstí, má každý vlastní odstavec. Samozřejmě nechybí odkaz na pramen včetně čísla strany, odkud jsem čerpal. Pokud je odkaz na pramen uveden v závorce za jiným pramenem, znamená to, že stejná pověst byla zaznamenána i jinde. Pokud je u některého typu v Lufferově katalogu uveden odkaz na katalog ATU, taktéž jsem ho uvedl. Odkazy na ostatní katalogy (Tille, Daňkovská, Klímová, Luffer 2003, Polívka,

Christiansen, Jauhiainen, Mühlner/Röhrich a Krzyżanowski) jsou uvedeny v přehledné tabulce srovnávacích odkazů.

1.B.100 Zbojník má nadpřirozené vlastnosti:

Loupežníci napadnou palác. Obyvatelé se brání, avšak loupežníci jsou nezranitelní. Stará klíčnice poradí jak tuto ochranu zrušit.

Oz 32 (Oc 50)

2.C.5 Potkat smrt:

Člověk potká v noci smrt a vidí jak jde k nemocnému sousedovi. Ráno je soused mrtvý.

Pacholek potká u domu hospodáře tři tančící dívky (smrtky), které vykřikují, že za chvíli někdo zemře. Když vejde do domu, hospodářova nejmladší dcera zrovna umírá.

D 88, 89

2.C.20 Smrt se nechá dovézt ke své oběti:

Smrt se nechá dovézt do hospody k muzice. Přijde k vyhlédnuté oběti a švihne ji proutkem po spánku. Oběť zemře.

Pacholek přibere na vůz štíhlou vysokou ženu v bílém a doveze ji do vesnice. Vidí jak vchází do jednoho z domů. Ráno zjistí, že v tom domě zemřela stará paní.

D 90; P 37

2.D.50 Můra je zasažena ve své metamorfované podobě:

Můra chodí ševci v noci vysávat krev. Když se k němu znova přes škvíru tlačí v podobě stébla žita, švec odstřihne několik fousků. Ráno za ním přijde bába bez rukou.

D 65

2.E.20 Odnést mrtvolu ze hřbitova:

Z žertu donese hrobař mrtvolu z kostnice do hospody. Když ji jde vrátit, mrtvola jej chytne za ruku. Na druhý den je nalezen mrtvý. Mrtvola jej stále drží.

K 120

2.E.181 Opilství:

Notorického opilce si duch (čerti) chtějí ponechat v podzemí, opilec se však před jejich návštěvou u kněze vyzpovídá a dostane požehnání. To jej zachrání, vrátí se domů, přestane pít.

K 36

3.A.5 Vrah: Člověk způsobí něčí smrt:

Chamtivý hospodář zabije pasačku, aby neprozradila místo nálezu drahocenné soli. Strhla se silná bouře a hospodář je zabit bleskem. Po smrti se začne zjevovat na místě, kde zabil pasačku.

P 44

3.A.10 Krutý člověk:

Duch bezohledného a krutého pána prosí kolemjdoucí o vysvobození na místě, kde se utopil.

Oc 53

3.A.25 Zloděj s mezníkem zjevuje vinu:

Chtivý statkář přesazoval mezníky, aby zabral cizí pozemek. Po smrti se zjevuje jako muž s balvanem na rameni, jenž prosí o slitování. Je vysvobozen vojákem, který mu odpoví na jeho otázku.

Oz 24 (Oc 44)

3.A.105 Sebevrah:

Baron se poté, co v kartách prohrál svůj majetek, zastřelí. Je proklet a za trest musí v domě, v němž se zabil, strašit.

Oc 290

3.A.230 Mrtvá šestinedělka se stará o své dítě:

Mrtvá žena se vrací, aby se postarala o novorozence, protože jeho otec se svojí novou ženou tak nečiní. Dá svému bývalému muži facku. Ten se vzpomene a začne se o dítě konečně starat.

K 97

3.A.255 Mrtvý žádá dokončení náboženského úkonu, který za života nestihl završit:

Mrtvá je vysvobozena člověkem, jenž její modlitbu zakončí vyřčením slova "Amen".

K 114

3.C.80 Sebrat šaty odložené revenantem:

Strzyga každou noc vychází z hrobu, odkládá svou košili a jde do vsi tráznit lidi (dusí, pije krev, dělá nepořádek). Člověk košili ukradne a uteče na kostelní věž. *Strzyga* se snaží získat košili zpět, avšak přijde její

hodina a musí se vrátit. Bez košile nesmí do hrobu, lehne si proto vedle něj. Ráno tělo obléknou, farář jej pokřtí a znovu pohřbí. *Strzyga* se už neobjeví.

K 93

3.E.10 Zdánlivě mrtvý se probere během pohřebních úkonů:

Během převozu rakev s nebožtíkem vypadne z bryčky. Víko se odklopí a domnělá mrtvá ožije.

W 87

4.A.20 Skupina lidí:

Hospodář spatřil v noci vojenský šik na místě, kde jsou pochováni vojáci, kteří padli během třicetileté války.

Oz 48 (Oc 93)

4.B.15 Duch zachrání člověka před nebezpečím:

Horníkovi pospíchajícímu na noční směnu zatarasí cestu duch. Horník se vrátí domů. Ráno zjistí, že v dole došlo k neštěstí.

Horníka po cestě do práce něco pronásleduje. Neví, o koho nebo co se jedná. Neustále se otáčí, zastavuje a snaží se tomu přijít na kloub. Díky tomu přijde do práce, kde mezi tím došlo k neštěstí, pozdě, což ho zachrání.

Horník uvidí v příkopě zraněného psa. Spěchá do práce, váhá proto, zda má psovi pomoci. Rozhodne se pokračovat v cestě. Do práce přijde včas a v momentě, kdy vstoupí do štoly, se utrhne kus skály a rozdrtí mu nohu. Uvědomí si, že zraněný pes byl horní duch, který ho chtěl před nebezpečím zachránit.

Oz 166 (Oc 262); K 86, 90

4.B.85 Duch napadne člověka, který jej fyzicky kontaktuje:

Člověk chce v noci ukrást na poli prase. To zloděje napadne a s plamenem šlehajícím z tlamy jej začne honit. Člověk vyděšený hrůzou uteče do chalupy.

Oc 286

4.C.20 Světélko posvítí člověku:

Člověk seče dlouho do večera trávu. Objeví se neznámý muž s baterkou a posvítí mu na práci. Člověk poděkuje a duch zmizí. Jiný člověk nepoděkuje a dostane přes ústa.

K 105

4.C.25 Světélko posvítí člověku a je vysvobozeno poděkováním:

Hospodář přivolá ohnivého muže, aby mu při práci posvítil. Hospodář poděkuje za svícení, čímž muže vysvobodí.

Oz 194

4.C.50 Světélka zavedou pocestného:

Světélko svede lidi z cesty. Ti nevědomky bloudí tak dlouho, než potkají člověka, který jim řekne, kde se vůbec nachází.

Světélka vodí člověka celou noc po kopcích.

D 71; P 84

4.C.65 Různé úkony jako záchrana před světélky:

Pocestný se ubrání světélkům tím, že si obleče kabát naruby.

Pasáček se ubrání dotírajícím světélkům tím, že si lehne na zem a přikryje se houní (kabátem) tak, aby mu nebyla vidět žádná část těla. Světélka odejdou.

Muž se ubrání světélkům tím, že si vleze pod necky.

D 72; Oc 287; P 82

4.D.5 Duch kulturního místa čeká na vysvobození:

Duch mlynáře pykající za okrádání lidí přichází noc co noc do mlýna počítat nakradené peníze. Je vysvobozen pocestným, který ve mlýně přespál. Vysvoboditel získá za odměnu část peněz.

Duch kněze, který za života nesloužil důstojně své mše se neustále vrací a slouží mše po nocích v prázdném kostele. Je vysvobozen až ministrantem, který mu pomůže uspořádat důstojnou mši.

Duch obývající starý opuštěný mlýn je vysvobozen fackou od pocestného, který se tam rozhodl přespat.

Duch strašící na půdě je vysvobozen odpovědí na pozdrav při kýchnutí.

Duch strašící ve sklepě je vysvobozen odpovědí na pozdrav při kýchnutí.

ATU 401A*

K 34, 115; P 44, 46, 47

4.D.50 Zvířecí přízrak se zjevuje na určitém venkovním místě:

Hospodyně vracející se každý večer domů potkává na cestě ležícího velkého černého psa. Pes nechce uhnout. Odejde teprve, až jej hospodyně okřikne.

D 103

4.D.60 Různé numinózní jevy na určitém venkovním místě:

Ze studny se ozývá hlas.

Na nádvoří zámku se čas od času objeví černý kočár. V rychlosti třikrát objede nádvoří a zmizí.

Oc 287; K 104

5.B.15 Dětská podoba:

Po večerech se u řeky objevuje malý vodník, v podobě chlapce, v červených kalhotkách a s červenou čepičkou.

K 67

5.B.25 Člověk potká vodníka v lidské podobě:

V noci je v řece spatřena černá postava se zelenavýma očima volající "brekeke".

J 150

5.B.30 Kůň:

Pacholkovi se ztratí koně. Při jejich hledání narazí na neznámého koně pasoucího se u řeky. Sedne na něj a hledá dál. Když své koně najde, odvádí je domů a kůň, na němž jezdil, vběhne do řeky.

Oc 239

5.B.35 Různá zvířata:

Člověk vidí na vrbě zajíce, který skočí do vody a zmizí.

Lidé chtějí chytit tele ležící na mostě. Tele však skočí do vody a zmizí.

Rybář chce ulovit velkou štikou, ta se mu však velkou silou vyškubne a zmizí. Rybář pak zjistí, že to byl vodník.

V noci je v řece spatřen velký pes mluvící lidským hlasem.

D 34; Oc 222, 225, 232

5.B.50 Znamky vodníkovy přítomnosti ve vodě:

Chlapec se jde podívat ke zamrzlé hrázi. Pod ledem začne někdo klepat.

D 35

5.B.80 Vodník na návštěvě u člověka:

Vodník si přisedne k pastýřům u ohně. Ti se jej vyptávají, kdo je a kde se tam vzal. Vodník uteče do vody.

Vodník se chodí ohřát k hospodáři.

D 36; K 69

5.B.90 Vodníkovi za kmotru:

Vodník požádá mladou dívku, aby šla za kmotru jeho dítěti. Dívka souhlasí a za odměnu dostává kouzelný ubrousek.

Dívka potká na louce březí žábu. Z legrace řekne, že půjde jejím dětem za kmotru. Za pár dní se žába objeví a žádá, aby slib splnila. Dívka souhlasí.

ATU 476*

Oz 140 (Oc 217); K 72

5.B.95 Vodník odmění člověka za službu:

Vodník požádá člověka, aby mu převezl jeho věci. Člověk pomůže a dostane odměnu.

Pacholci se s vodníkem podělí o pečené brambory. Vodník jim za to nachytá ryby.

Oc 230, 246

5.B.100 Vodník pomůže a obdaruje:

Vodník pomáhá porybnému s hlídáním rybníků. Nosí porybnému ryby.

D 51

5.B.135 Vodník doprovází pocestného:

Vodník se přidá k pocestnému a ptá se, kudy se dá přejít potok na druhou stranu. Když jdou kolem nejhlubšího místa, vodník skočí do vody a zmizí.

D 34

5.B.150 Vodník v proměněné podobě se nechá nést:

Horníci vracející se z práce chytanou velkého kačera a nesou jej domů. Kačer je velmi těžký, proto se střídají. Když přecházejí most, kačer se jim vysmekne, skočí do vody a překvapeným horníkům se vysměje.

Rybář chytne velkou štikou. Nese ji v pytli domů. Po chvíli se z pytle začne někdo ozývat. Rybář pytel odhodí a uteče domů.

Žena vyplachuje prázdnou bandasku v řece. Pokračuje v cestě domů, po chvíli se z bandasky začne ozývat hlas. Otevře ji a z ní vyskočí vodník.

Oc 229; K 75; P 80

5.B.155 Vodník se zmocní zvířat člověka:

Vodník utopí krčmářce housera, protože mu rozbil hrníčky.

Oc 242

5.B.195 Vodník a předurčená smrt:

Vodník oznámí povozníkovi, že jede do města utopit jistého obchodníka. Obchodník chce přejet brod, v tom se vůz převrátí a on se utopí.

Člověk potká vodníka, který mu řekne, že na druhý den utopí jednoho bohatého pána. To se i stane.

ATU 934K

D 47; P 79

5.B.200 Vodník láká do vody:

Vodník proměněný v holuba pluje na hladině. Vášnivý holubář mu jde pomoci, avšak jeho bratr vodníkovu lest prohlédne a zadrží jej.

K 76

5.B.210 Vodník se pomstí za napadení či vyhánění:

Pastýř přechází lávku, na níž sedí chlapec v zeleném kabátku. Ten mu nechce uhnout, a tak jej hodí do vody. Později se vodník pomstí a pastýře utopí.

Pocestný přechází přes most, po němž pobíhá malý chlapec. Nechce mu uhnout, proto jej shodí do vody. Později vodník pocestného utopí.

Pastýř vyválí vodníkovu čapku v kobylicí. Vodník se pomstí a pastýře utopí.

Pasáček šlehne bičem po hlavě malého chlapce sedícího u rybníka. Z vody se vynoří vodník a vyhrožuje pasáčkovi, že se mu pomstí za to, že mu zabil syna. Později pasáčka utopí.

D 36 (W 61), 46 (P 79); Oc 235; W 156

5.B.215 Vodník se pomstí za useknutý prst:

Vodník chodí nakupovat k řezníkovi. Je velmi vybíravý, což řezníka dopálí, sekne ho proto přes prsty nožem. Vodník se urazí a ve městě se již neukáže. Později řezníka utopí v řece.

Řezník usekne vodníkovi prst. Vodník se pomstí a řezníka utopí v kaluži.

Oz 148 (Oc 246); D 34

5.B.220 Vodník se pomstí za znevažování:

Děti se posmívají vodníkovi. Když pak v zimě bruslí na rybníku, vodník prolomí led a všechny utopí.

Vodník donese pasáčkům ryby s tím, že si je spolu usmaží. Jde do lesa na dříví. Mezi tím pasácci ryby usmaží a sní. Vodník se vrátí, chce svůj díl, ale pasácci se mu vysmějí. Vodník se urazí a odejde s výhružkou. Později, když pasácci v řece drhnou koně, vodník je vyplaší. Ti v nastalém zmatku některé z nich ušlapou.

K 84; J 148

5.B.235 Člověk odežene dotěrného vodníka:

Vodník pasáčkům závidí opékané maso. Rozežene jejich koně. Když je chlapci chytají, vodník maso sní a nechá tam místo něj žáby. Druhý den pasácci vyšlehají vodníka posvěceným bičem. Vodník se už neukáže.

K 73

5.B.240 Člověk shodí vodníka z místa, kde šije boty:

Vodník šije boty na kopce sena. Schovaný člověk jej postupně třikrát trefí kamenem do zad. Vodník si myslí, že to udělal Měsíc a skočí do vody. Člověk si vezme vodníkovy nezníčitelné boty a uteče.

Oc 223

5.B.245 Člověk zaklíní vodníkovi prsty:

Ve mlýně straší vodník. Odvážný pocestný se tam rozhodne přespat. Hraje na housle. Přejde vodník a chce se to také naučit. Pocestný souhlasí s tím, že nejdříve mu musí narovnat prsty. Vodník si nechá zaklínit prsty v trám. Škemrá o milost. Je vysvobozen, až když vlastní krví na trám napíše, že už tam nebude chodit strašit.

ATU 1159, srov. 151 (AT také 1160)

Oc 237

5.B.275 Zápas s vodníkem:

Člověk se vrací domů z práce a na hrázi je napaden vodníkem. Člověk jej vlastní silou přemůže a vodník se mu již nikdy neukáže.

Oz 144 (Oc 227)

5.B.280 Vodníková dcera je potrestána za pozdní návrat:

Vodníková dcera se vrátí od muziky až po půlnoci. Vodník dceru zabije.

D 43

5.B.290 Zápas dvou vodníků pod vodou:

Vodník požádá rybáře, aby ho vytáhl za ruku z vody v případě, že bude prohrávat souboj s jiným vodníkem. Rybář tak učiní a vodník jej odmění množstvím ryb.

K 73

5.B.295 Vodník se stěhuje:

Lidé postaví u řeky kapličku. Zlý vodník se odstěhuje jinam.

K 69

5.C.20 Horní duch pomůže a obdaruje:

Duch obdaruje zlatem chudého mladého chlapce, který těžce pracuje v dole, aby pomohl své matce uživit rodinu.

Oz 150 (Oc 252)

5.C.35 Horní duch odmění člověka:

Horník se rozdělí o svačinu. Duch jej zachrání před zavalením.

Duch se odvděčí horníkovi za to, že se s ním rozdělil o jídlo.

Duch odmění horníka, protože ten mu nabídl tabák.

Oz 172 (Oc 264), 176 (Oc 266), 178 (Oc 267)

5.C.40 Horní duch se dělí s horníkem o výtěžek:

Duch pomůže horníkovi s prací. Když ten dostane výplatu, duch čeká, zda se s ním rozdělí. Ten za ním přichází do porubu s výtěžkem a začne peníze rozpočítávat. Zůstane jeden lichý peníz, horník ho nabídne duchovi. Ten je s dělením spokojený a dá horníkovi i svoji polovinu. K tomu přiloží i jeden kouzelný peníz, který splní každé rozumné přání.

Horní duch pomůže horníkovi s prací. Horník dostane výplatu a rozhodne se o ní podělit. Rozpočítává peníze, na prkně položeném nad šachtou, a zůstane jeden lichý peníz. Nabídne ho duchovi. Ten ho však odmítne, ale horník si jej taky nechce nechat. Duch horníka pochválí, že peníze rozpočítal správně, skočí do šachty a horníkovi zůstane vše.

Oz 160 (Oc 259); D 142

5.C.55 Člověk na návštěvě v podzemním království:

Horní duch provádí člověka po své říši. Horník se dostane zpátky na zem, avšak nic nepoznává. Uběhlo sto let. Člověk zemře.

Oc 257

5.D.10 Had:

Dívka najde na louce korunku a vezme ji domů. Neví, že patří hadovi, tzv. hospodářčkoví, ochránci jejich hospodářství. Had zahyne. Po krátké době umírá i otec dívky.

J 38

5.D.100 Skřítek se mstí za nepřátelské chování:

Člověk přinese skřítku, který u kostela hází na lidi kameny, do hospody. Tam se mu všichni vysmějí. Později odnese skřítku zpátky, ten mu však dá facku a dotyčný člověk zemře.

D 106

5.E.45 Člověk se zmocní hadovy korunky:

Pastýř ukradne hadovi korunu a utíká s ní pryč. Had společně se všemi plazy z lesa jej začnou pronásledovat. Pastýř korunu zahodí, čímž se zachrání.

Chlapec vezme hadovi korunu. Ten hvízdne a přivolá ostatní hady a ještěrky. Chlapec je uštipán k smrti.

ATU 672 (AT 672A)

Oc 293; W 110

6.A.5 Poklad na kulturním místě:

Poklad se nachází na místě propadlého zámku.

Oc 189

6.A.25 Nástrahy na ochranu pokladu:

Nad pokladem je zavěšený meč, který utne hlavu každému, kdo sáhne na peníze. Člověk přijde a zapálí kouzelnou svíčku, která ho má ochránit. Meč uhasí svíčku, poklad se propadne do země a člověk uteče.

Oc 209

6.A.50 Poklad vzniklý z nelegální činnosti:

Ondráš zakope uloupené peníze pod velkým dubem.

Ondráš zakope uloupené peníze na louce.

Oc 183, 201

6.A.55 Zbojník prozradí úkryt pokladu:

Zbojník Fiedor na popravišti prozradí, kde je ukrytý poklad, a hodí mezi lidi klíč od truhly. V tom příběhne černý pes a klíč odnese.

Zbojník na popravišti prozradí svému krajanovi, kde ukryl poklad. Ten ho vyzvedne a naloží s ním přesně tak, jak si zbojník přál.

Zbojník na popravišti nestihne prozradit přesné místo ukrytého pokladu. Poslouchajícím se ho nepodaří nalézt.

Oc 187, 192, 203

6.B.35 Chlapec proti své vůli sestoupí do podzemí a je obdarován strážcem pokladu:

Pasáček při hledání ovce sestoupí do podzemí, objeví jeskyni s pokladem. Strážce jej obdaruje hrstí peněz.

Pasáček sestoupí do podzemí, vezme ovci, hrst peněz a vrátí se zpět.

Oc 191; K 19 (J 34)

6.B.45 Člověk obdarovaný strážcem poruší podmínky:

Stařec objeví jeskyni s pokladem. Strážce pokladu jej obdaruje pod podmínkou, že nikomu neřekne, odkud peníze má. Stařec podlehe nátlaku své ženy a peníze se promění v listí.

Oz 134 (Oc 210)

6.B.50 Dítě zapomenuté v podzemí:

Žena vstoupí za svým dítětem do podzemní chodby, v níž objeví poklad. Odloží dítě, naloží si do zástěry zlato a vynese ho ven. Po návratu však vchod do podzemí již nenajde. Trápí se celý rok, dokud se vchod do podzemí opět neobjeví. Dítě pak najde živé a zdravé.

Oc 327

6.B.60 Člověk slouží u koní v podzemí:

Kovář je požádán, aby vyrobil podkovy. Je zaveden dovnitř kopce, aby tam okoval koně. Za odměnu dostane staré podkovy. Doma zjistí, že se podkovy proměnily ve zlato.

Rytíř požádá kováře o vyrobení podkov. Pak jej odvede do jeskyně, kde spí vojsko, aby okoval koně. Za odměnu dostane smetlí, které se doma promění ve zlato.

Kovář je požádán o vyrobení podkov. Rytíř jej zavede do hory, aby okoval koně spícího vojska. Za odměnu dostane dobře zaplaceno.

Oc 105; K 25; J 15

6.C.5 Poklad hoří plamenem:

Člověk narazí v lese na "pastýře" sedící u ohně hořícího modrým plamenem. Požádá o uhlík na zapálení dýmky. Doma zjistí, že se uhlík proměnil ve zlatý peníz.

Oc 212

6.C.30 Zajištění spatřeného pokladu:

Pasáček objeví poklad, hodí na ně hlavy sedmi bratří (václavky), tím jej odčaruje a peníze mu zůstanou.

Žena zajistí poklad položením hlav sedmi bratří (kohoutů).

Oz 124 (Oc 188); P 84

6.C.40 Majitel zapečetí poklad svým tělem:

Matka zapečetí ušetřené peníze před špatným synem tím, že si na ně sedne. Zároveň určí, že se musí odpečetit stejným způsobem. Syn ji tajně pozoruje a když matka zemře, donese její tělo k penězům a odpečetí ho.

W 158

6.C.75 Hledači nevhodně promluví během dobývání pokladu:

Děvčata se vydala hledat poklad. Ve chvíli, kdy jej nakládají, jedna z nich promluví a poklad se propadne.

Oz 128 (Oc 198)

6.C.85: Různá pravidla jsou porušena:

K pokladu se musí vyjít brzy ráno z určeného místa, během cesty se nesmí přejít přes vodu (příkop, pramen, potok, řeku atd.) a musí se dojít před západem slunce. Nedá se to stihnout.

Oc 205

6.C.110 Směšný nebo podivný jezdec odvede pozornost:

Kolem lidí kopajících poklad projede kočár. Po chvíli ho následuje hrbáč s trakařem a ptá se, zda kočár dohoní. Jeden z kopáčů poruší mlčenlivost, odpoví a poklad se propadne.

Oc 195

6.C.155 Různé nadpřirozené jevy, které postihnou hledače bezprostředně po neúspěšném dobývání pokladu:

Při dobývání pokladu se strhne vichřice a padne hustá mlha. Hledači se vystraší a utečou. Když se vrátí zpět, na místě nic nenajdou.

Několik žen se vydává pro poklad. Než k němu dojdou, strhne se silná bouře, létají hromy blesky. Ženy se leknou a utečou.

Oc 201, 205

6.C.160 Člověk si odnese z dobývání pokladu zdravotní následky:

Voda zalije podzemní chodbu a chamtiví hledači pokladu se utopí.

Oc 194

6.2 Analýza pověstí

V analýze jsem použil démonologické pověstí z několika publikací vydaných jak v České republice, tak v Polsku. Roztřídil jsem celkem 110 pověstí. Podle lokality se příběh 58 z nich odehrává na české straně, 43 na straně polské. Děj pěti příběhů se odehrává na česko-polském pomezí: dva o vodníkovi v hraniční řece Olši, dva o rytířích v hraniční hoře Čantoryji a jeden o ukrytém pokladu v téže hoře. U čtyřech vyprávění nebylo možné místo děje určit.

Z hlediska jazyka zápisu můžeme pověsti rozdělit do čtyř skupin: zápisy v nářečí (47), v polštině (42), v češtině i polštině (16), v češtině (5).

Z analýzy vyplývá, že nejčastěji zastoupenou démonickou bytostí v těšínských pověstech je vodník (38). Následují pověsti o pokladech (22), a duších pykajících za své hříchy (13) a horním duchovi (10). Zbylé motivy: o hadovi s korunkou, smrti, můře, skřítkovi, ohnivém muži, revenantovi a další se vyskytují v pouze jednotlivě.

6.2.1 Vodník

Jak jsem již naznačil výše, nejvíce pověstí se týká vodníka (38, tj. 34%), z toho se 18 příběhů odehrává v Česku, 18 v Polsku a 2 na česko-polské hranici. Tento počet není nic překvapivého. D. Simonides píše, že až polovinu slezských démonologických pověstí tvoří příběhy právě o vodnících (1984: 74). Nejčastější pojmenování vodníka v analyzovaných pověstech byl *utopiec* (22), a to jak u nás, tak v Polsku. Další názvy jako *lutopiec*, *utopek*, *hastrman*, *wasermón* a další se ve zkoumaném vzorku vyskytly jen sporadicky.

Vodník se v těšínských pověstech vyskytuje v podstatě všude, kde je voda - v řekách, potocích, rybnících studnách, dokonce i v loužích. Vzhled vodníka je různý. Pokud je spatřen ve své "normální" podobě, lze jej charakterizovat jako muže či chlapce malého vzrůstu se zelenýma očima, oblečeného v červených, případně zelených kalhotách s červenou čapkou na hlavě. Prsty na ruce i na nohou bývají srostlé blánou. I přes svoji nevelkou výšku má vodník obrovskou sílu. Velmi často se však objevuje i v jiných podobách - jako dítě sedící na mostě, či koupající se ve vodě, bere na sebe také podobu různých zvířat (kůň, tele, zajíc, holub lákající člověka do vody). Nechá se také chytnout jako ryba či kačer a nic netušícím člověkem nést.

Postava vodníka má ambivalentní vlastnosti. Bývá často zlý, škodí lidem, škádlí je, posmívá se jim, provádí různé neplechy, popřípadě je rovnou topí. V jiných případech je naopak člověku nápomocen, může mu být dokonce přítelem, umí se také bohatě odvděčit za případnou pomoc člověka. Bývají i případy, kdy je vzájemný vztah vodníka s člověkem neutrální. Vzhledem k jeho vrtošivé povaze jej lze velmi snadno poštvat proti sobě. V takovém případě bývá vodník mstivý a lidi, kteří jej nějakým způsobem urazili, či dokonce zranili, dříve či později potrestá utopením.

6.2.2 Poklad

Druhým nejčastějším typem vyprávění, s nímž jsem se při katalogizaci setkal, byly pověsti o pokladech. Z 22 příběhu (tj. 20%) se 16 z nich odehrává u nás, 4 v Polsku a jeden na společné hranici na hoře Čantoryji. V polovině všech případů jde o zbojnické poklady ukryté na různých místech. Nejčastěji se lze s poklady setkat v lese, případně v podzemních chodbách.

Místo ukrytého pokladu je buď známé, např. člověk viděl, jak ho někdo na určitém místě ukrývá, nebo se zjevuje náhodně, modrým plamenem. V určitý den se otevře skála či díra do podzemí. Často však bývají poklady chráněny nějakým kouzlem a jejich získání bývá spojeno s

vykonáním určitého úkonu (rituálním odpečetěním, zajištěním před opětovným zmizením atd.) či dodržením jistých tabu během dobývání (mlčení). V neposlední řadě je možnost získání pokladu podmíněna schopností ovládat vlastní chamtivost. Při nedodržení těchto pravidel dochází k propadení pokladu a člověk odchází s prázdnou. V některých případech, zejména, když člověk neví kdy přestat brát, může člověka dobývání pokladu stát život. To se stává zejména v případě podzemních chodeb, kdy se uzavře vchod a chamtivý člověk zůstane navždy uvězněn nebo se chodba zalije vodou a hledači se utopí.

6.2.3 Duch

Třetí nejpočetnější kategorií démonů jsou duchové, kteří se vyskytují ve 13 pověstech (tj. 12%), 9 u nás a 4 na polské straně. Na rozdíl od pokladů nelze v tomto případě určit jedno převažující místo jejich výskytu. Setkáváme se s nimi jak v různých stavbách (dům, mlýn, zámek, kostel), tak na různých venkovních místech (u studny, na kopci v lese, u potoka, na poli, v jeskyni). Většinou jde o duše zemřelých, které činí pokání za své hříchy (vraždu, sebevraždu, ukrutné chování, okrádání atd.). Tito duchové nejsou člověku nebezpeční tím, že by mu mohly nějakým způsobem ublížit. Svými projevy vzbuzují v lidech spíše strach. Buďto se někde pouze zjevují a zase mizí, nebo vydávají roztodivné zvuky (práskání, skřípání, třískání aj.). Některé z nich lze z jejich utrpení vysvobodit určitým úkonem - poděkováním, fackou, odpovědí na otázku apod.

6.2.4 Horní duch

Horní duch se ve zkoumaném vzorku vyskytoval celkem v 10 případech (tj. 9%). V českém prostředí v 7 pověstech, v polském ve dvou a jednou na blíže neurčeném místě. Větší výskyt horního ducha na české straně Těšínska je dle mého názoru způsoben tím, že se u nás vyskytuje více dolů než na straně polské. Kdybychom se však podívali za hranice

polské části Těšínska, tedy do hornoslezského uhelného revíru, určitě narazíme na obrovské množství pověstí právě o tomto démonovi. V našem prostředí se tento duch jmenuje *Pustecký*, v polském prostředí *Skarbnik*.

Jak je ze samotného názvu zřejmé, jde o démona vyskytujícího se ve specifickém prostředí - v dolech. Je vždy spojován s dobýváním uhlí. Nejčastěji se zjevuje v podobě osoby starého vousatého důlního technika v uniformě s karbidovou lampou v ruce, avšak někdy nabývá podoby jiných osob, či dokonce zvířat (žába). Ve všech pověstech, které jsem četl a zařadil do katalogu, byl horní duch přátelské povahy. Pomáhal horníkům s prací, odměňoval je za pracovitost, skromnost a poctivost, varoval před nebezpečím.

6.3 Seznam zkratek

- D DROŽDŽ, Anna, KAJFOSZ, Jan a PIĘNCZAK, Agnieszka. *Podania i legendy Śląska Cieszyńskiego*. Cieszyn: Uniwersytet Śląski, 2005. ISBN 83-88410-29-6
- J JURA, R. F. *Staré pověsti slezské*. 2. sv. edice Pověstí. Plzeň: Karel Veselý, 1993. ISBN 80-901439-1-1.
- K KORZENIOWSKA, Wiesława. *O ukrytych skarbach, śpiącym wojsku i kochance diabła*. Katowice: Instytut Górnośląski, 1995. ISBN 83-86053-06-2.
- Oc ONDRUSZ, Józef. *Cudowny chleb*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984.
- Oz ONDRUSZ, Józef. *Zde se žije bezstarostně*. Český Těšín: Sdružení přátel polské knihy, 2008. ISBN 978-80-254-3518-2.
- P PIEGZA, Karol. *Tam pod Kozubową*. Ostrava: Profil, 1975.

W WIDERA, Aleksander. *Od Cieszyna do Gogolina*. Opole: Instytut Śląski w Opolu, 1978.

7 ZÁVĚR

Předložená práce se zabývá démonologickými (numinózními) pověstmi těšínského Slezska a jejich typologickou klasifikací, založenou na sebraných a publikovaných materiálech jak na české, tak na polské straně Těšínska.

V úvodu krátce seznamuji s územním a etnografickým vymezením Těšínska a definuji pověst jako prozaickou formu lidové slovesnosti. Následuje stručný přehled sběrů lidové prózy a nástin vývoje klasifikačních katalogů. V šesté kapitole jsou již jednotlivé syžety pověsti rozřazeny podle příslušných typů.

Při určování pověstí a jejich odlišení od jiných prozaických útvarů - pohádek, legend aj. jsem vycházel z pojetí O. Sirovátky a D. Simonides.

K typologické klasifikaci pověstí byl použit nově vydaný katalog numinózních pověstí z roku 2011, který ve své disertační práci navrhl Jan Luffer. Provedená klasifikace tak vyzkoušela jeho použitelnost na pověsti konkrétního regionu, jímž se tento badatel doposud nezabýval.

Pověst'ové syžety jsou zařazeny podle typů do jednotlivých skupin stanovených Lufferem, u každého je uveden pramen a srovnávací odkazy na syžety v katalogu ATU. Odkazy na ostatní české i mezinárodní katalogy (Tille, Daňkovská, Klímová, Luffer 2003, Polívka, Christiansen, Jauhainen, Mühlner/Röhrich a Krzyżanowski) jsou uvedeny v příloze v tabulce č. 2.

Na základě roztrídění pověstí podle jednotlivých typů Lufferova katalogu jsem zjistil, že z démonologických postav se na Těšínsku nejčastěji vyskytuje vodník, který má početně stejné zastoupení jak v

českých, tak v polských pověstech. Následují vyprávění o pokladech, o duších činicích pokání a o horních duchách. Tyto démonologické postavy se však již z větší části vyskytují v pověstech z českého území.

Analýza také ukázala, že pověsti Těšínska jsou tematicky spojené na jedné straně s horami, a na straně druhé s hornictvím. Vyjadřují normy a hodnoty obyvatel hospodařících v horských nebo podhorských oblastech a horníků živících se těžkou prací v dolech. V některých vyprávěních se lze setkat se zbojnickou tematikou, v níž se vyskytuje motiv nadpřirozeného, čímž je lze klasifikovat jako démonologické. Ostatní příběhy již náležejí do skupiny historických pověstí.

Na základě analyzovaného materiálu je zřejmé, že pověsti z obou stran tohoto kdysi jednotného regionu jsou si podobné. Jednotlivé pověstové příběhy, výskyt démonologických postav i jejich vlastnosti jsou stejné. V mnoha případech se lze též setkat s jejich totožným pojmenováním. V zásadě se tento výsledek dal očekávat, protože v době, kdy démonologické pověsti vznikaly, a kdy byly běžnou součástí lidského života, bylo těšínské Slezsko, ačkoliv náleželo různým okolním státním formacím, jednotným regionem.

Práce s materiálem zároveň potvrdila použitelnost Lufferova katalogu, který tak může být obohacen o nové odkazy.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

8.1 Prameny

DROŽDŽ, Anna, KAJFOSZ, Jan a PIĘNCZAK, Agnieszka. *Podania i legendy Śląska Cieszyńskiego*. Cieszyn: Uniwersytet Śląski, 2005. ISBN 83-88410-29-6

JURA, R. F. *Staré pověsti slezské*. 2. sv. edice Pověsti. Plzeň: Karel Veselý, 1993. ISBN 80-901439-1-1.

KORZENIOWSKA, Wiesława. *O ukrytých skarbach, śpiącym wojsku i kochance diabła*. Katowice: Instytut Górnośląski, 1995. ISBN 83-86053-06-2.

ONDRUSZ, Józef. *Cudowny chleb*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984.

ONDRUSZ, Józef. *Zde se žije bezstarostně*. Český Těšín: Sdružení přátel polské knihy, 2008. ISBN 978-80-254-3518-2.

PIEGZA, Karol. *Tam pod Kozubową*. Ostrava: Profil, 1975.

WIDERA, Aleksander. *Od Cieszyna do Gogolina*. Opole: Instytut Śląski w Opolu, 1978.

8.2 Literatura

BALHAR, Jan. Za Antonínem Satkem. *Národopisná revue*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2009, 1/09, 57-58. ISSN 0863-8351.

BYSTRONÍ, Jan Stanisław. *Etnografia Polski*. Poznaň: Spółdzielnia wydawnicza "Czytelnik", 1947.

GAŠPARÍKOVÁ, Viera. Folklór. *Československá vlastivěda*. III. díl, Lidová kultura. Praha: Orbis, 1968, s. 594-615.

GAŠPARÍKOVÁ, Viera. Jiří Polívka. *Bibliografická příloha Národopisné revue č. 20*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2006. ISBN 80-86156-89-3.

JANČÁŘ, Josef a kol. *Vlastivěda moravská*. 10. svazek, Lidová kultura na Moravě. Strážnice: Ústav lidové kultury, 2000. ISBN 80-86156-31-1.

JECH, Jaromír. Folklór. *Československá vlastivěda*. III. díl, Lidová kultura. Praha: Orbis, 1968, s. 257-269.

JELÍNKOVÁ, Zdena. Folklór. *Československá vlastivěda*. III. díl, Lidová kultura. Praha: Orbis, 1968, s. 264-390.

JEŘÁBEK, Richard. Je Těšínsko národopisný region? *Národopisná revue*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 1997, 1/97, 5-11. ISSN 0863-8351.

JEŘÁBEK, Richard, WOITSCH, Jiří a BAHENSKÝ, František. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska*. 1. vyd. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, 2004. ISBN 8085010577.

JUNGBAUER, Gustav. *Bömerwald Sagen*. Jena: Eugen Diederichs Verlag, 1924.

JUNGBAUER, Gustav. Německý národopis v ČSR. *Československá vlastivěda*. Řada 2, Národopis. Praha: Orbis, 1936, s. 341-378.

KLÍMOVÁ, Dagmar. Folklór. *Československá vlastivěda*. III. díl, Lidová kultura. Praha: Orbis, 1968, s. 277-280.

LUFFER, Jan. *Klasifikace folklorní prózy*. Praha, 2011. Disertační práce. Univerzita Karlova. Fakulta filozofická. Vedoucí práce Bohuslav ŠALANDA.

MELICHERČÍK, Andrej. Folklór. *Československá vlastivěda*. III. díl, Lidová kultura. Praha: Orbis, 1968, s. 591-594.

Muzeum Śląska Cieszyńskiego. *Śląsk Cieszyński, granice - przynależność - tożsamość*. Cieszyn: Muzeum Śląska Cieszyńskiego, 2008. ISBN 978-83-922005-4-3.

ONDRUSZ, Józef. *Śląskie opowieści ludowe*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1963.

ONDRUSZ, Józef. *Cudowny chleb i inne godki śląskie*. Warszawa: Towarzystwo Nauczycieli Polskich, 1996. ISBN 80-900029-0-0.

PODGÓRSCY, Barbara i Adam. *Mitologia śląska czyli przywiarki ślónskie*. Katowice: KOS, 2011. ISBN 978-83-7649-041-0.

POSPÍŠILOVÁ, Jana a ZOBAČOVÁ, Andrea. Antonín Satke. *Bibliografická příloha Národopisné revue č. 19*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2005. ISBN 80-86156-75-3

POUROVÁ, Libuše. Folklor. *Československá vlastivěda*. III. díl, Lidová kultura. Praha: Orbis, 1968, s. 274-277.

SIKORA, Władysław. *Pisarze Zaolzia*. Karviná: Olza, 1993.

SIMONIDES, Dorota. *Baśń i podanie Górnosląskie*. Katowice: Śląski instytut naukowy, 1961.

SIMONIDES, Dorota. *Śląski horror*. Katowice: Śląski instytut naukowy, 1984. ISBN 83-00-00847-0.

SIROVÁTKA, Oldřich. *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku Akademie věd České republiky, 1998. ISBN: 80-85010-06-2.

ŠRÁMKOVÁ, Marta. *Česká prozaická folkloristika v letech 1945 - 2000*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008. ISBN 978-80-87112-08-3.

WATZLIK, Hans. *Stilzel der Kobold des Böhmerwaldes*. Jena: Eugen Diederichs Verlag, 1926.

WATZLIK, Hans. *Böhmerwaldsagen*. Zweite und vermehrte Auflage. Prag: Druck Antiqua 1944.

8.3 Elektronické zdroje

Chrestomatie [online]. [Cit. 5.4.2012]. Dostupné z: http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/hledat?cizi_slovo=chrestomatie&typ_hledani=prefix

MAŤOVČÍK, Augustín. Andrej Melicherčík. *Knížnica* [online]. 4/2007, 48-50 [cit. 5.4.2012]. ISSN 1336-0965. Dostupné z: http://www.snk.sk/swift_data/source/casopis_kniznica/2007/april/48.pdf

OLIVOVÁ, Lucie. *Aarne-Thompson* [online]. [Cit. 25.3.2012]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/slovník.html>

Těšínské Slezsko [online]. [Cit. 5.9.2011]. Dostupné z: <http://www.tesinsko-info.cz>

Zaolzie [online]. [Cit. 21.3.2012]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Zaolzie>

9 RESUMÉ

In this work I analyzed folk-tales of Teschen Silesia region which is a historical region in south-eastern Silesia. Since 1920 it has been divided between Czechoslovakia and Poland. I used the classification of Oldřich Sirovátka (1998) who classify tales into historical, local and demonological tales. I focused concretely on demonological tales which are characterized by appearance of supernatural beings and phenomenons. My typological classification was based on categorization of number of tales, I sort them according Luffer's catalogue of numinous tales (2011).

The work focuses on question what is the difference among demons beeings in Polish and Czech sides of Teschen Silesia. I registrated no essentials distinctions. A reason for that is the origin of tales, which came into beeing in the period before 1920. For example names, chracteristic

features and physiognomy of most depicted creatures are nearly the same. The most occurred and described creatures are: water spirits, ghosts and mining spirits. Also a theme of treasures which are linked with numinous symptoms are mentioned frequently.

The analyse of Teschen Silesia region tales affirm application of Luffer's catalogue which could be enriched for new references.

10 PŘÍLOHY

Obrázek č. 1. Hranice rozdělující těšínské Slezsko mezi Polsko a Československo z roku 1920. Tmavě šedá barva označuje území tzv. Zaolší (Zaolzie)¹⁵.

Zdroj: Śląsk Cieszyński, granice - przynależność - tożsamość 2008: 11.

¹⁵ Oblast v ČR na levém břehu řeky Olše, kde žije autochtonní polská národnostní menšina (Zaolzie [online]. [Cit. 21.3.2012]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Zaolzie>).

Názvový rejstřík pověstí

Tabulka č. 1

LUFFER 2011	NÁZEV POVĚSTI	Pr.	str.	LOKALITA místo	LOKALITA název	stát	SBĚRATEL	DATUM A MÍSTO ZÁPISU	VYPRAVĚČ (ROK NAROZENÍ)	VYDÁNO	J.	OSOBA, VĚC	MÍSTNÍ JMÉNO
3.A.5	Co się stało ze solą na Cziuplu.	P	44	kopec	Cziupeł	ČR		Milíkov			n	duch	
5.B.200	Dziwny gołąb.	K	76	rybník	Goczałkowice	PL	Pietrzyk Andrzej	1986 Goczałkowice	Pietrzyk Krystyna (*1941)		n	vodník	mecheche
5.B.150	Echo i Hugo.	K	75	rybník		PL	Borowski Grzegorz	1986 Goczałkowice	Drzyzga Katarzyna (*1909)		n	vodník	utopek
4.B.15	Górnicy duch.	K	86	cesta		PL	Paszek Damian	1986 Goczałkowice	Paszek Henryk (*1940)		p	horní duch	Skarbnik
5.D.10	Had hospodářík.	J	38	louka	Lazy	ČR					č	had	hospodářík
5.B.220	Hastrman I.	J	148	řeka	Louky	ČR					č	vodník	hastrman
5.B.25	Hastrman II.	J	150	řeka	Olza	ČR					č	vodník	hastrman
2.C.5	Jak Hołymek ze śmiercióm godoł.	D	88	vesnice	Ochaby	PL	Kajzer Karol		Hołombek Zuzanna	Kalendarz Miłośników Skoczowa (2002)	n	smrt	
5.B.155	Jak łomniński utopiec utopił gąsiora.	Oc	242	řeka	Lomná	ČR					p	vodník	utopiec
5.C.55	Jak Pusteckí oprowadzał Janka Chlebowego po kopalni.	Oc	257	důl			Grim Emanuel			Zaranie Śląskie (1908/09)	p	horní duch	Pustecký
5.C.35	Jak Pustecký obdaroval starého horníka.	Oz Oc	178 267	důl	Ráj	ČR			Baciok Jan (*1873)		č/p	horní duch	Pustecký
5.C.40	Jak Pustecký pomohl Frantovi Fukalovi	Oz Oc	160 259	důl		ČR			Konieczny Jan (1879)		č/p	horní duch	Pustecký

5.C.35	Jak starý horník dostal za bob zlato.	Oz Oc	176 266	důl		ČR		Baciok Jan (*1873)		č/p	horní duch	Pustecký
5.B.150	Jak utopiec przemienił się w kaczoza.	Oc	229	řeka	Stonávka	ČR		Ondruszowa Maria (*1890)		p	vodník	utopiec
5.B.95	Jak utopiec zapłacił furmanom za przeprowadzkę.	Oc	230	rybník	Karviná	ČR		Sikora Jan (*1864)		p	vodník	utopiec
5.B.100	Jak wasermón wachował staw	D	51	rybník	Albrechtice	ČR	Valošek Č.	Mikula Silvestr	Těšínsko (1975)	n	vodník	wasermón
6.A.55	Jak zbójnicki skarb uszczęśliwił ubogie sieroty.	Oc	192	les	Lomná - Přelač	ČR		Kohutowa Zuzanna (*1890)		p	poklad	
4.D.5	Jako dwo łożrali chłopci się nie boli straszoka.	P	46	dům		ČR	Jablunkov			n	duch	hospodář
2.C.20	Jako jedyn pacholek wióz śmierć na wozie	P	37	dům		ČR	Návsí			n	smrt	
5.B.215	Jako się utopiec pomścił masarzowi	D	34	město	Skoczów	PL	Broda Jan		Kalendarz Cieszyński (2002)	n	vodník	utopiec
5.B.135	Jako się wujek spotkoł z utopcyem	D	34	potok	Skoczów	PL	Broda Jan		Kalendarz Cieszyński (2002)	n	vodník	utopiec
5.B.150	Jako staro Fyrtoczka niysła łutopca w banioku.	P	80	řeka	Olza	ČR	Jablunkov			n	vodník	łutopiec
2.C.20	Jako tata wióz śmierć na wozie.	D	90	hospoda	Górki Wielkie	PL	Broda Jan		Kalendarz Cieszyński (1998)	n	smrt	
4.D.5	Jako w jednej chałupie strasziło.	P	47	dům		ČR	Jablunkov			n	duch	
4.D.5	Jako w jednym młynie strasziło.	P	44	młyn		ČR	Návsí			n	duch	
5.B.50	Jakoch se wylynkoł przy młynce	D	35	hráz	Skoczów	PL	Broda Jan		Kalendarz Cieszyński (2002)	n	vodník	utopiec
5.E.45	Legenda o Złotogłowcu.	W	110	kopec	Gańczorka	PL		Gębołyś Zuzanna (*1914)		n	had	Złotogłowiec

4.C.65	Ło bocónowskich nocznicach.	P	82 louka	Bocanovice	ČR		Bocanovice		n	nočnice	nocznice	
5.B.195	Ło jednym łutopcu.	P	79 řeka	Těšín	ČR PL		Jablunkov		n	vodník	łutopiec	
4.C.50	Ło nocznicach.	P	84 kopec	Bahenec	ČR		Jablunkov		n	nočnice	nocznice	
6.C.30	Ło zaklętych piniądzach w Miąszi.	P	84 les	Mionší	ČR		Dolní Lomná		n	poklad	zbojnický	
5.B.90	Maruška u vodníků.	Oz Oc	140 217 řeka	Stonávka	ČR			Górecka Joanna (*1876)	č/p	vodník	utopiec	
6.B.35	Na Landeku.	J	34 kopec	Landek	ČR				č	poklad		
6.B.50	Największy skarb matki.	Oc	327 podzemní chodba					Stolarzowa Anna (*1881)	p	poklad		
4.C.50	Nocznice.	D	68 pole	Pruchna	PL	Michalska Emilia				Kalendarz Cieszyński (1989)	n	nočnice
3.E.10	O babie w letargu.	W	87 cesta	Istebna	PL			Kawulok Zuzanna (*1938)	n	zdánlivý mrtvý		
4.C.65	O bandurkach.	D	72 les	Wisła	PL	Pilchówna Maria	1933			Zaranie Śląskie (1933)	n	bandurki
3.A.10	O Bendówce.	Oc	53 potok	Stonávka	ČR			Połednikowa Magdalena (*1857)	p	duch	Benda	
6.B.60	O čantorijském kováři.	J	15 kopec	Čantoryje	ČR PL				č	rytíř		
6.A.5	O dąbrowskim Upliziu.	Oc	189 kopec	Doubrava	ČR			Połednikowa Magdalena (*1857)	p	poklad		
4.D.60	O duchach na dziedzińcu zamkowym.	K	104 zámek	Rudzica	PL	Korzeniowska Wiesława	1987 Rudzica	Korzeniowski Stefan (*1937)	p	duch	kočár	
5.B.90	O dziewczynie, która była chrzesną dla dzieci utopcowych.	K	72 rybník	Strumień	PL	Pietrek Maria	1983 Pszczyna	starší sousedka	n	vodník	utopiec	

3.A.25	O chtivém statkáři od Ropičky	Oz Oc	24 44	pole pod horou Ropičkou	ČR		Mrózek Jan (*1874)		č/p	revenant	
2.E.20	O karze za zbezczeszczenie trupa.	K	120	kostnice	PL	Korzeniowska Wiesława	1970 Goczałkowice	Ziętek Zofia (*1909)	n	mrtvola	
5.B.210	O łtopcu. / Jako sie jedyn łtopiec zymścił.	D P	46 79	řeka	PL	Zadrożny K.	Návsí	Kalendarz Śląski (1965)	n	vodník	łtopiec
3.A.255	O modlącej się duszyczce.	K	114	dům	PL	Okręta Grzegorz	1986 Goczałkowice	Kloc Gertruda (*1908)	p	revenant	
2.D.50	O morach	D	65	dům					n	můra	mora
4.A.20	O neobvyklé události v Holkovcích	Oz Oc	48	kopec Holkovice / Stonava	ČR			Ondruszowa Maria (*1859)	č/p	duch	švédské vojsko
4.D.60	O niewidzialnym strasydle.	Oc	287	studna Dolní Těrlicko	ČR				p	duch	hlas
4.C.65	O nocnicach.	Oc	287	louka					p	nočnice	
6.C.160	O Ondraszkowych skarbach w Raju.	Oc	194	podzemní chodba Ráj	ČR			Macura Alojzy (*1880)	p	poklad	Ondrášův poklad
6.A.50	O Ondraszkowym skarbie w Czarnym Lesie.	Oc	183	les Kończyce	PL	Szkopiec Jakub		Nasz Kraj (1932)	p	poklad	Ondrášův poklad
5.B.80	O oswojonym utopcu.	K	69	dům Strumień	PL	Korzeniowska Wiesława	1987 Pszczyna	Brychcy Stanisław (*1931)	n	vodník	utopiec
6.B.45	O pokladu v petřvaldských Březinách	Oz Oc	134 210	les Petřvald	ČR			Ochman Rudolf (*1904)	č/p	poklad	strážce
3.A.105	O pokutujícím baronie.	Oc	290	dům Darkov	ČR				p	duch	
5.C.40	O Pusteckim	D	142	důl Těšín	ČR	Pourová L., Sokolová G.		Těšínsko (1968)	n	horní duch	Pustecký
6.B.35	O skarbach ukrytych w landeckim wzgórzu.	K	19	kopec Landek	PL	Korzeniowska Wiesława	1970 Zabrzeg	Korzeniowska Bronisława (*1904)	p	poklad	

6.A.55	O skarbie na Dąbrowskim Kopcu.	Oc	187 kopec	Fryštát	ČR		Polednikowa Magdalena (*1857)		p	poklad	Fiedorův poklad	
6.B.60	O śpiących rycerzach w Czantorii.	Oc	105 kopec	Čantoryje	ČR PL	Malinowski Lucjan		Powieści ludu polskiego na Śląsku (1900)	p	rytř		
5.B.35	O staromiejskim utopcu.	Oc	232 řeka	Olza	ČR		Polednikowa Magdalena (*1857)		p	vodník	utopiec	
1.B.100	O stonavské Kateřině	Oz Oc	32 50 palác	Stonava / Horní Suchá	ČR		Feber Franciszek (*1895)		č/p	zbojník		
4.C.25	O stonavském ohnivém mužíkovi	Oz Oc	194 283 pole	Stonava	ČR		Ondruszowa Maria (*1859)		č/p	ohnivý muž		
5.B.275	O stonavském vodníkovi.	Oz Oc	144 227 řeka	Stonávka	ČR		Badurowa Helena (*1899)		č/p	vodník		
4.D.5	O strachach w młynie.	K	34 młyn	Studzionka	PL	Korzeniowska Wiesława	1987 Studzionka	Ziebura Anna (*1938)	n	duch	młynář	
5.D.50	O straszyle	D	103 cesta		PL	Kadłubiec Daniel		Cyroniowa Stefania		n	pes	Kalendarz Śląski (1984)
3.C.80	O strzydze.	K	93 vesnice		PL	Pietrek Maria	1983 Pszczyna	starší sousedka	n	revenant	strzyga	
6.C.5	O suszących się pieniądzech.	Oc	212 les	Stonávka	ČR			Badurowa Helena (*1899)		p	poklad	
6.A.25	O szwedzkim skarbie.	Oc	209 podzemní chodba	Marklowice	PL	Daniel Robert				p	poklad	svédský poklad
6.B.35	O tajemniczych skarbach na Landeku.	Oc	191 kopec	Landek	ČR			Ochman Rudolf (*1904)		p	poklad	
5.B.215	O těšínském vodníkovi.	Oz Oc	148 246 město	Těšín	ČR			Biela Jan (*1867)		č/p	vodník	
4.B.15	O tvrdohlavém Gustlíkovi a ještě tvrdohlavějším Pusteckém.	Oz Oc	166 262 lávka přes řeku	Karviná	ČR			Baciok Jan (*1873)		č/p	horní duch	Pustecký

4.C.20	O uczynnym duchu.	K	105	louka	Urbanowice	PL	Korzeniowska Wiesława	1986	Studzionka	Zieburą Anna (*1938)	n	ohnivý muž	
3.A.230	O umarłej matce.	K	97	dům		PL	Korzeniowska Wiesława	1987	Pszczyna	Dudowa Małgorzata (*1936)	n	revenant	matka
5.B.15	O utopcach w Zebrzydowicach	K	67	řeka	Zebrzydowice	PL	Korzeniowska Wiesława	1972	Zabrzeg	Kolaczek Kazimierz (*1903)	p	vodník	rajzokitka
5.B.240	O utopcu co szyl buty.	Oc	223	přikop	Darkov	ČR				Baciok Jan (*1873)	p	vodník	utopiec
5.B.35	O utopcu spod darkowskiego mostu.	Oc	222	řeka	Darkov	ČR				Lipkowa Agnieszka (*1866)	p	vodník	utopiec
5.B.35	O utopcu spod ławy przy Farskim Lesie.	Oc	225	řeka	Stonávka	ČR				Lipkowa Agnieszka (*1866)	p	vodník	utopiec
5.B.95	O utopcu w Nawsiu.	Oc	246	rybník	Harcov	ČR	Zwyrtkówna Anna			Nasze Pisemko (1932/33)	p	vodník	utopiec
5.B.245	O utopcu we młynie.	Oc	237	młyn	Dolní Bludovice	ČR				Przeczkowa Alojzja (*1896)	p	vodník	utopiec
5.B.295	O utopku - Rokitce.	K	69	řeka	Libórnía	PL	Korzeniowska Wiesława	1972	Zabrzeg	Kolaczek Kazimierz (*1903)	n	vodník	Rokitka
6.C.40	O wdowie i jej niedobrym synu	W	158	stodola	Czechowice	PL				Bartoszek Emilia (*1899)	n	poklad	
5.B.100	O wierzniowickim utopcu.	Oc	239	město	Věřňovice	ČR PL				Ochman Rudolf (*1904)	p	vodník	utopiec
6.C.30	O začarováném pokladu na Horní louce	Oz Oc	124 188	louka	Darkov	ČR				Ondruszowa Maria (*1859)	č/p	poklad	Ondrášovy dukáty
5.B.235	O zachciwnym utopku.	K	73	louka	Zabłocie	PL	Pietrek Maria	1983	Pszczyna	starší sousedka	n	vodník	utopek
6.C.155	O zaklętych pieniądzech pod Skalką.	Oc	204	kopec	Skalka	ČR					p	poklad	
6.A.50	O zbójnickich skarbach na Miąższym.	Oc	199	louka	Lomná	ČR				Martynkowa Zuzanna (*1887)	p	poklad	Ondrášův poklad

6.C.85	O zbójnickim skarbie na Czantorii.	Oc	205 les	Čantoryje	ČR PL	Hoff Bogumił		Początki Wisły i Wiślanie (1888)	p	poklad	zbojnický
6.A.55	O zbójnickim skarbie na Kościółkach.	Oc	203 les	Lomná	ČR		Korzenny Jan (*1897)		p	poklad	Bockův poklad
6.C.155	O zbójnickim skarbie na Wielkim Połomie.	Oc	201 les	Velký Polom	ČR		Korzenny Jan (*1897)		p	poklad	Ondrášův poklad
6.C.75	O zbojnických penězích v Čertově mlýně	Oz Oc	128 198 les	Girová	ČR		Suszkowa Anna (*1902)		č/p	poklad	Ondrášovy dukáty
5.C.35	O zelené žabce v hlubinách dolu.	Oz Oc	172 264 důl		ČR		Konieczny Jan (1879)		č/p	horní duch	Pustecký
5.B.220	O zemście utopka.	K	84 rybník	Pielgrzymowice	PL	Korzeniowska Wiesława	1987 Studzionka Ziebura Anna (*1938)		n	vodník	utopiec
5.E.45	O Złotogłowcu.	Oc	293 kopec	Godula	ČR	Bobek Paweł		Elementarna nauka historii ojczyzny i powszechnéj (1916)	p	had	Złotogłowiec
4.D.5	Pokutující ksiądz.	K	115 kostel		PL	Korzeniowska Wiesława	1975 Goczałkowice	Nikiel Maria (*1911)	p	duch	kněz
5.C.20	Pustecký.	Oz Oc	150 252 důl		ČR		Ondrusz Karol (*1889)		č/p	horní duch	Pustecký
4.B.15	Skarbnik jako piesek.	K	90 cesta		PL	Mączewski Krzysztof	1986 Goczałkowice	Krasoń Jan (*1923)	p	horní duch	Skarbnik
2.C.5	Śmierć po biołu.	D	89 zahrada	Górki Wielkie	PL	Broda Jan		Kalendarz Cieszyński (1998)	n	smrt	
6.B.60	Śpiące wojsko w Czechowicach	K	25 jeskyně	Czechowice	PL	Korzeniowska Wiesława	1971 Zabrzeg	Korzeniowska Bronisława (*1904)	p	rytíř	
5.D.100	Straszdyło spod kościoła	D	106 u kostela	Drogomyśl	PL	Kajzer Karol		Młotkowa		Kalendarz Cieszyński (1997)	n skřítek
4.B.85	Świnia zionąca ogniem.	Oc	286 pole	Tošanovice	ČR			Hlišnikowski Władysław (*1917)	p	duch	

2.E.181	Twoje szczęście a mój pech.	K	36 jeskyně	Goczałkowice	PL	Korzeniowska Wiesława	1984 Goczałkowice	Nikiel Maria (*1911)	n	duch	
5.B.290	Utopcowa wdzięczność.	K	73 rybník	Dębina	PL	Korzeniowska Wiesława	1987 Zabrzeg	Kolaczek Rudolf (*1907)	n	vodník	utopek
5.B.195	Utopcowe myto.	D	47 řeka	Skoczów	PL	Kajzer Karol		Dygoś Maria	n	vodník	utopiec
5.B.280	Utopcowo cera	D	43 řeka	Wisła	PL	Kajzer Karol		Hołombek Zuzanna	n	vodník	utopiec
5.B.210	Utopiec górecki. / Gadka o utopcu	D W	36 61 řeka	Górki Wielkie	PL	Żerdka Franciszek		Kalendarz Beskidzki (1962)	n	vodník	utopiec
5.B.80	Utopiec przy ognisku.	D	36 louka	Nýdek	ČR	Jura z Gróniczka		Kalendarz Śląski (1987)	n	vodník	łutopiec
6.C.110	Wyprawa po skarb do Borku.	Oc	195 les	Skřečoň	ČR				p	poklad	
5.B.35	Zajónc na wyrzbie	D	34 potok	Skoczów	PL	Broda Jan		Kalendarz Cieszyński (2002)	n	vodník	utopiec
5.B.210	Zemsta górnosuskiego utopca.	Oc	235 rybník	Horní Suchá	ČR			Ogniwo (1937)	p	vodník	Wajda
5.B.210	Zemsta utopca	W	156 rybník	Czechowice	PL			Bartoszek Emilia (*1899)	n	vodník	utopiec

Poznámky:

Pr. prameny (viz. seznam zkratek)

J. jazyk zápisu (č - český, p - polský, n - nářečí, č/p - český i polský)

Srovnávací odkazy

Tabulka č. 2

LUFFER 2011	kom.	srov.	TILLE	DAŇKOVSKÁ	KLÍMOVÁ	LUFFER 2003	POLÍVKA	ATU	CHRISTIANSEN	JAUHIAINEN	MÜLLER/RÖHRICH	KRZYŻA NOWSKI
1.B.100					Klímová 738		Polívka V. 236-240 (In: O Jánošíkovi)					T 8255
2.C.5											Müller/Röhrich A 2	
2.C.20					Klímová 410		Polívka IV. 249-250 (Smrt' donesená na svadbu. Smrt' dovezená do krčmy)				Müller/Röhrich A 13, A 16	
2.D.50										Jauhiainen Q 231		
2.E.20		3.A.90 3.A.240	Tille I. 375 (In: Fext)									
2.E.181										Jauhiainen F 226		
3.A.5				Daňkovská IV. 26.		Luffer 278., 292.				Jauhiainen C 301, C 302		T 782
3.A.10	2.F.65			Daňkovská IV. 35., IV. 36.		L 280., 281				Jauhiainen C 311	Müller/Röhrich H 58, H 59	T 4020
3.A.25				Daňkovská IV. 40.a, b	Klímová 449	Luffer 283	Polívka V. 302-303 (Prekladač mezdníkův máta. In: Strašidelné povesti)			Jauhiainen C 1021	Müller/Röhrich J 6, srov. H 50, J 17	T 4020
3.A.105				Daňkovská IV. 56.		Luffer 293.	Polívka V. 310–311 (Obesenec straší. In: Strašidelné povesti)			Jauhiainen C 391		
3.A.230	2.E.205				Klímová 446				Christiansen 4030	Jauhiainen C 411	Müller/Röhrich F 12	

3.A.255				Luffer 295.			Müller/Röhrich J 5 a J 18
3.C.80		Tille II./1 103–116, II./2 493 (Nebojsa)					Müller/Röhrich L 32
3.E.10							Müller/Röhrich P 1 T 1396
4.A.20				Klímová 513, 515			Jauhiainen B 41
4.B.15	5.C.15		Daňkovská IV. 209.c	Luffer 304			T 6500
4.B.85			Daňkovská IV. 23.	Luffer 307b.	Polívka IV. 252–253 (Smrt' sa zjavuje), V. 317 (In: Rozličné mátohy a pomoc proti nim. In: Strašidelné povesti)		
4.C.20							
4.C.25				Luffer 320			Müller/Röhrich J 7 T 4020
4.C.50	4.B.70			Klímová 529	Luffer 321., 322		T-,6526+
4.C.65	5.A.75		Daňkovská IV. 103				T-,6526+
4.D.5		Tille II./2 108–117, 502 (Spasitel v kolébce)	Daňkovská I. 32., IV. 63., IV. 78., IV. 79., IV. 256.b	Luffer 110., 166., 175., 270., 270., 302.	Polívka V. 296–297 (In: O hradoch), V. 306 (Biela pani. In: Strašidelné povesti)	ATU 401A*	T 760 B
4.D.5		Tille II./2 108–117, 502 (Spasitel v kolébce)	Daňkovská I. 32., IV. 63., IV. 78., IV. 79., IV. 256.b	Luffer 110., 166., 175., 270., 270., 302.	Polívka V. 296–297 (In: O hradoch), V. 306 (Biela pani. In: Strašidelné povesti)	ATU 401A*	T 818
4.D.60			Daňkovská IV. 46., IV. 293., IV. 295.	Klímová 466, 469	Luffer 104.	Polívka V. 307 (In: Mátoha v bielej plachte. In: Strašidelné povesti)	Jauhiainen B 401

5.B.15		Daňkovská IV. 86., IV. 88						
5.B.25	5.B.315		Luffer 330.	Polívka V. 172 (Rozličné rozprávania. In: O Vodníkovi)			Jauhainen L 21	T 4060
5.B.35								
5.B.50								
5.B.80	5.B.145	Daňkovská IV. 92., Klímová IV. 97. 563, 564						
5.B.90	5.B.85	1.A.250 5.A.60 6.C.165		Polívka V. 173-174 (Vodníkova žena)	ATU 476*	Christiansen 5070	Jauhainen L 39	T 504
5.B.95								T 4060
5.B.100	4.B.10 5.C.20							T 4060
5.B.135	4.B.5		Klímová 558	Luffer 334				
5.B.150			Klímová 574					T 4060
5.B.155								
5.B.195		Tille II./2. 421-422 (Předurčená smrt. Hastrman)	Klímová 564, 579	Polívka V. 283 (Obete vodné)	ATU 934K	Christiansen 4050	Jauhainen L 401	T 4060
5.B.200			Klímová 559, 562, 572					
5.B.210		Daňkovská IV. 92	Klímová 576					T 4060

5.B.215				Polívka V. 171 (Vodník u mäsiara)		T 4060
5.B.220	5.C.80		Daňkovská IV. 87.			
5.B.235				Polívka V. 172 (Rozličné rozprávania. In: OVodníkovi), srov. IV. 143 (Strašiaci mnich česnakom odohnatý)		
5.B.240	5.A.55 5.B.45			Klímová 577		T 4061f
5.B.245			Tille II./2 389–390 (Hastrman ve mlýně. Housle, Odvod), srov. I. 193–201 (Čertův mlýn)		ATU 1159, srov. 151 (AT také 1160)	T 1159
5.B.275	4.B.115		Daňkovská IV. 87.	Klímová 560		T 4060
5.B.280	5.B.320					
5.B.290					Polívka V. 169–171 (Zápas jedného Vodníka s druhým)	
5.B.295	5.B.260					
5.C.20	4.B.10 5.B.100		Daňkovská IV. 207.a, c, IV. 213.a, c, p		Polívka V. 298 (In: Povesti banické)	T 6500
5.C.35			Daňkovská IV. 213.b, e-h, l, n, o			T 6500
5.C.40			Daňkovská IV. 214.a-c	Luffer 338., 338.		T 6500

5.C.55		Daňkovská IV. 205.						T 6500
5.D.10								
5.D.50		Daňkovská IV. 113.	Klímová 450, 468, 756				Jauhainen B 401	
5.D.100	Tille II./2 403 n.					Christiansen 7010		
5.E.45	Tille II./2 386–387 (Hadí koruna)	Daňkovská IV. 159.a		Luffer 343.	Polívka V. 126–127 (Hodom ukradnutá koruna)	ATU 672 (AT 672A)	Jauhainen R 21	T 672
6.A.5		Daňkovská IV. 230., IV. 232., IV. 235.a, b, IV. 255.	Klímová 720	Luffer 163., 166., 167.				T 8253c
6.A.25			Klímová 711, 716		Polívka V. 260 (Pokladu nemôže sa zmocniť jeden bez druhého. In: O pokladoch)			
6.A.50		Daňkovská IV. 251.	Klímová 669	Luffer 148., 150., 155.	Polívka V. 240-243 (In: O Jánošíkovi), V. 247 (In: Povesti o zbojníkoch), V. 273 (In: Poklad v jaskyni pri prameni. In: O pokladoch)			T 8253
6.A.55			Klímová 710		Polívka V. 241 (In: O Jánošíkovi), V. 277-278 (Poklady v Bielej skale. In: O pokladoch)			T 8253c
6.B.35	Tille II./2 415–416 (Poklad v zahozené botě (čepici)		Klímová 709					T 8253c
6.B.45	6.B.60 6.C.165	Daňkovská IV. 235.e			Polívka V. 242-243 (In: O Jánošíkovi)			
6.B.50		Daňkovská IV. 250.			Polívka V. 256–258 (Dieťa zabudnuté. In: O pokladoch)			T 8013

6.B.60	6.B.45 6.C.165	Tille II./2. 439-444 (Spící vojsko ve vrchu. Blaník. Různé)	Daňkovská IV. 260	Luffer 183.	Polívka V. 250-252 (Sitnianski rytieri)		T 8256
6.C.5	6.C.165		Klímová 671, 673, 723		Polívka V. 265-267 (Poklad ukazuje svetlý plamienok; mužovi, ktorý sa nebál, narástol hrb. In: O pokladoch), V. 267-268 (Peniaze sa presušajú. In: O pokladoch)	Jauhiainen P 101	T 8014
6.C.30			Klímová 672, 682, 719	Luffer 152.b	Polívka V. 244-245 (In: O Jánošíkovi)		T 8010
6.C.30			Klímová 672, 682, 719	Luffer 152.b	Polívka V. 244-245 (In: O Jánošíkovi)		T 8253c
6.C.40					Polívka V. 241 (In: O Jánošíkovi), V. 259-260 (Poklad zakopal otec před svojou smrťou a tri razy udrel svojím zadkom o zem. In: O pokladoch)	Jauhiainen P 421	T 690
6.C.75	6.C.25		Klímová 683, 707, 713		Polívka V. 260-262 (Poklad zmizne, keď sa pri kopaní hovorí; kopáči zastrašení. In: O pokladoch)	Jauhiainen P 341	T 8010
6.C.85				Daňkovská IV. 206.			T 8253c
6.C.110			Klímová 679		Polívka V. 261-262 (Poklad zmizne, keď sa pri kopaní hovorí; kopáči zastrašení. In: O pokladoch)		T 8010
6.C.155					Polívka V. 261-262 (Poklad zmizne, keď sa pri kopaní hovorí; kopáči zastrašení. In: O pokladoch)		T 8253c
6.C.160			Klímová 692a				T 8253c

Poznámky: kom. kombinace - uvádí typ s vysokým potenciálem pro vzájemné spojení do jednoho celku v Lufferově katalogu
srov. srovnání - nabízí srovnání s podobným typem Lufferova katalogu